

העמק דבר לפרשת האזינו

פרק לב

פרק לב, א

א האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי-פי :

האזינו. השמים. לפי הפשט המה כלל המשפיעים.

ואדברה. בדבור עז. כנגיד ומצוה.

ותשמע הארץ. המושפעים שגם המה פועלים הרבה בקבלת השפעה כלשון הנביא הושע ב' אענה את השמים והמה יענו את הארץ והארץ תענה את הדגן וגו'. בכל זאת בפקודה קלה. ובלשון רכה תשמע. והיינו **אמרי פי**. ולא אמר אמרי שמשמעו אחר דבור. מלשון אימרא ומחבר ענינים אבל כאן משמעו דבר ה' בלשון רכה. וזהו ההתראה שמתרה בהם. ומפרש.

פרק לב, ב

ב יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי כשעירים עלי-דשא וכרביבים עלי-עשב :

יערוף כמטר לקחי. השמים משפיעים מטר לכן כל השפעות משולים ונדמים למטר. והזהיר שלא ישפיעו כי אם לקחי, רצונו, על פי התורה והמצות, ולקחי הוא עומק ההלכות ועיון תורה שבא ביגיעה ועמל ומשום הכי נקרא מקח כדאיתא במ"ר פרשת יתרו עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות אי בשבי יכול בחנם ת"ל לקחת אי במקח יכול בכסף ת"ל מתנות. פירוש מקח נעשה או בכסף או במחיר יגיעה. ועל זה פירש דלא בכסף אלא במחיר יגיעה ומשום הכי נקראת לקחי. והמשיל השפעות הגדולות כמטר ועליהם גזר שלא ישפיעו כי אם לקחי. יגיעת התורה ובזכותה יבאו כל השפעות.

תזל כטל. השפעות הקטנות המכונות ומשולות כטל. יבאו ע"י אמרתי זכות דברים קלים בתורה המובנים גם להמון ושלא ביגיעה.

כשעירים. מטר היורד בחזקה כשעירים העפים במהירות.

עלי דשא. המה גידולי ארץ הנזרעים וצריכים למטר חזק שיהיה גדל ומוציא כחות כל דשא לפי מה שהוא. כך תשפיע יגיעת לקחי לכל תבואה ופרי כשרונותיו.

וכרביבים. הטל הבא בזכות אמרתי יהיה כרביבים שהוא גשם דק.

עלי עשב. הוא הגדל בלי זריעה כמו שכתבתי לעיל כ"ט כ"ב ואינו צריך כי אם גשם דק. ועיין להלן ל"ג כ"ח על הפסוק אף שמיו יערפו טל.

פרק לב, ג

ג כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו :

כי שם ה' אקרא. שהוא מהוה הכל.

הבו גודל לאלהינו. המשגיח בפרטות עלינו ישראל כמו שכתבתי בביאור פסוק שמע ישראל ה' אלהינו. דמשמעו דה' שהוא המהוה הכל הוא משגיח עלינו בהנהגת הליכות עולם הטבע שלנו. על כן אמר דעליכם השמים והארץ להיות נחתים מפני כבודו ית' לבטל רצונם ותשוקתם להשפיע כפי טבע היצירה אשר יותר משהעגל רוצה לינק הפרה רוצה להניק. וכן כל המשפיעים יש להם תשוקה להשפיע. אבל הבו גדל לאלהינו מבלי להשפיע כי אם עפ"י השגחתו ית' לפי מעשי בני אדם עפ"י התורה. זהו פשוטו של מקרא על השמים והארץ. אבל בגמ' תענית (ז,א) פירשו יערוף כמטר לקחי לענין למוד התורה וע"ש. ובברכות (כא,א) וכן בירושלמי שם פק ז' למדו מדכתיב כי שם ה' אקרא שחייבין לברך ברכת התורה לפניה. וא"כ אינו מתפרש כל זה הדבור לשמים וארץ המשפיעים ומושפעים ברכות הטבע אלא הבינו עוד משמעות בשמים וארץ. והיינו ת"ח וזקני הדור מכונים בשם שמים המשפיעים כח רוחני בישראל, וההמון המקבלים מכונים בשם ארץ. וכבר הראנו לדעת בספר ויקרא כ"ו י"ז על הפסוק ושברתי את גאון עוזכם ונתתי את שמיכם כברזל וגו' שגם שם הבינו חז"ל משמעות שמים וארץ המשפיעים ומושפעים ברכות הטבע אלא הבינו עוד משמעות בשמים וארץ. והיינו ת"ח וזקני הדור מכונים בשם שמים המשפיעים כח רוחני בישראל וההמון המקבלים מכונים בשם ארץ. וכבר הראנו לדעת בספר ויקרא כ"ו י"ז על הפסוק ושברתי את גאון עוזכם ונתתי את שמיכם כברזל וגו' שגם שם הבינו חז"ל משמעות שמים וארץ ת"ח והמון. וא"כ יהיה ביאור הענין שהזהיר את השמים - והמה ת"ח - שישמעו. וכמו שביארנו בפרשת וילך שצוה משה להקהיל ביחוד לזקני ישראל ות"ח שבדור.

ואדברה. המה הלכות קבועות.

ותשמע הארץ אמרי פי. כאשר ישמעו ת"ח עומק הלכות ויהיו יגעים להאזין ולהקשיב אזי ימצאו המה דברים להשמיע להמון העם אמרי פי היינו דברים כבושים ונוחים אשר יהיו דבריהם בנחת נשמעים.

יערוף כמטר לקחי. למוד הלכות המכונה בשם לקחי. יערוף כמטר. כי בשעה שהאדם הולך והמטר סוחף הרי כופף ראשו כדי שיהיה המטר טורד על העורף ולא על הפנים. כך העמל בהלכות נדרש שהיא ראשו כפוף כשור לעול וכחמור למשא. ואח"כ **תזל כטל אמרתי** יהא זוכה להזיל דברים כבושים מתקבלים על לב הבריות כטל.

כשעירים עלי דשא. חוזר ללימוד לקחי שיהא כמטר היורד בחזקה על דשא הגדולים ובשעת שטיפת הגשם המה נכרעים אל האדמה ונראים כמתקלקלים ומכל מקום היא עיקר גידולם. כך התורה בעמלה מתשת כח האדם אבל זהו עיקר גידולו, ואין התורה מתקיימת אלא בזה האופן. ומשום הכי נקראת מלחמתה של תורה, דכהולכי מלחמה. ע"מ כן נכנסים שיהיה כמה

מהם נזוקים והרבה נחלשים מרוב זהירות ועבודה. כך הוגי תורה כמה מהם נחלים ונתשים אבל היוצא בשלום מן המלחמה מוצא שכרו משלם.

וכרביבים עלי עשב. הטל מלחלח בנחת את עשב הדק ומרבהו. כך אמרי פי היינו דברי תוכחה הנאמרים בהמון מתקבלים בנחת ומרכך לבבם. והקדים לעמוד הלכות ללמוד הנוח כטל דכל זמן שלא השתקע האדם בעמל תורה המכונה לקחי אין לו להזיל עיני דרוש הנאמרים כטל, באשר שנח לטעות ולהטעות בהם.

(הרחב דבר:) והיינו שהזהיר ר' אליעזר לתלמידיו מנעו בניכם מן ההגיון. ופרש"י שלא יעסקו במקרא יותר מדי ואין הכוונה שלא ילמדו הרבה מקרא. וגם הלא לא נזכר במלת הגיון ביחוד מקרא. דמשמעות הגיון הוא עיון כפרש"י במסכת עבודה זרה (יט,א) יהגה יעיין. אלא הכי פירושו, מנעו בניכם שלא הגיעו עוד ללמוד התלמוד ועומדים בלימוד מקרא מן ההגיון שהוא העיון, שלא יעינו עוד בלמודם שהוא מקרא באשר לא עמדו עוד על עיון התלמוד לכין אל האמת ובב"ר פרשת תולדות אמרו ורוב דגן זה תלמוד ותירוש זה אגדה וכן בריש ויק"ר יחיו דגן בתלמוד ויפרחו כגפן באגדה. למדנו כשם שאין לשתות יין לפני מאכל לחם באשר היין משכר אז ביותר ומאבד את הדעת. כך אין להשקיע הדעת באגדה לפני התלמוד. שהוא מאבד את הדעת אז. ומזה יש להבין דמכל שכן אי אפשר לקוות להשיג מעלת התלמוד וחכמת הטבע יחד, אם לא שיקדים עמל התלמוד הרבה. ואחר שכבר עמל ומצא כדי מדתו. אז יכול להפנות גם לשערי חכמות. ויהיו שניהם שמורים ומתקיימים בידו.

והרי זה האדם המעלה דומה לעץ מאכל. דכמו עץ מאכל גידולו וטובו משתלם בשלשה דברים גשם מטרות עוז טל ושמש. ושלשה אלה לא ביחד משתמשים לטובת הפרי אלא מתחלת גידול הפרי. העיקר הוא הגשם המרובה כדאיתא בתענית פ"א (ג,ב) מטרא רזיא לאילנא. ואין הטל והשמש מועילים אז כלל, עד שגדל הפרי ונצרך להמתיקו, אז טוב שיבא הטל לרככו ולהמתיקו. ואח"כ בא השמש וממתיקו יותר. מה שאין כן בעוד לא גדל כל צרכו בגשם. אין השמש מועילה כלל. ולא עוד אלא אפילו הטל הבא לרכך. בא השמש ומגביהו וממשיכו מן הפרי.

כך האדם המעלה גדל ע"י התלמוד שנמשל למטר. וע"י הבנת המקרא שהוא דברי אגדה ונמשל לטל. מגיע למוסרים טובים ואיך להתנהג בהליכות עולם ולהגביה הנפש וע"י חכמת הטבע שנמשל לשמש. כמבואר בקהלת מה יתרון לאדם שיעמול תחת השמש. דמשמע הטבע מגיע עוד לכבוד לפני אוה"ע ולעשות גדולות בישראל. אבל סדר הגידול העיקר הוא הגשם. ואח"כ טוב בדברי אגדה שנמשל לטל. ואח"כ טוב להמתיק עוד כחו ע"י חכמת חיצונית שהוא השמש. מה שאין כן בעוד לא גדל בלימודו. אין חכמת חיצונית מועיל למעלת כבוד הישראלי כלל ולא עוד אלא אפילו לימוד המקרא והעיון בו שנמשל לטל באים חכמות חיצוניות ומגביהים המוסר היוצר מאם. ומטים המקראות לעקלקלות. (

ג כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו :

כי שם ה' אקרא. שהרי דברי נאמרים בברכה בשם ה' לפניו על כן יש בה כח להתברך בפיכם דהברכה היא תועלת להצלחת הלימוד.
הבו גודל לאלהינו. ואתם ענו אמן כפרש"י ברכות (כא,א). ובזה מתגדל כח הברכה ומוספת בה תועלת שהרי עניית אמן מגוף הברכה היא כפרש"י שם (מז,א) והכי איתא בירושלמי.

פרק לב, ד

ד הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא :

הצור. משמעו היוצר הכל כלשון הפסוק שמואל א' אין צור כאלהינו. והקדים זה השבח ביחוד על הקב"ה באשר נוגע לענין שאומר. **תמים פעלו.** כל מה שפועל בעולמו הכל הוא תמים, אפילו מה שנראה שהוא מחסר ומשבר מה שהיה התמים עד כה אינו אלא מתמים מה שהיה חסר עד כה. והסביר איך הוא כה. **כי כל דרכיו משפט.** בתורת שכר ועונש והרי שופט את הגזלן ולוקח גזלו ממנו. לא נקרא מפסיד לו אלא משלים אותו כמליצת הגמ' סנהדרין (ז,א) דאזיל מבי דינא שקיל גלימא ליזמר וליזיל, ופרש"י לא הפסיד לו אלא גזילה הוציא מידו, כך כל דרכי הקב"ה הם במשפט על מעשה האדם,, אם כן אין זה הפסד אלא מתמימו. ומשום הכי הקדים להוכיח כי כן הוא בשם הצור פירוש אחרי שהוא הצור. וא"כ יודע הכל וגם אם כן ההשגחה רבה שהרי ההירוס נוגע להיצירה. וגם אחרי שהוא הצור אי אפשר לוותר שהרי שכר ועונש הם מעצם היצירה.

(הרחב דבר): וכמו שאמרה חנה אל תרבו תדברו גבהה גבהה יצא עתק מפיכם כי אל דעות ה' ולא נתכנו עלילות. וכתוב ולו בוא"ו הענין דמכחישי ההשגחה העליונה באים בשלש טענות. א' שהקב"ה רם ומסולק מהעולם השפל. ואינו יודע הנעשה בארץ ועל זה כתיב בתהלים (קלט,כ) אשר יומרוך למזמה. ב' שאף על פי שאם היה רוצה לדעת היה יודע מכל מקום עזב ה' את הארץ. כי במה נחשב האדם בריה קלה לעשות מאומה בעולם. ואין להקב"ה לחוש למעשיו כמו שאין לאדם לשום לב למעשה הזבוב בביתו. ג' אפילו יהיו מעשה האדם לרע מזיקים בעולם. אין כבודו ית' לשפוט בזה. וראוי לפני כבודו לוותר.

על כל אלה אמרה חנה אל תרבו תדברו גבהה גבהה. לא תאמרו שהוא גבוה הרבה מבלי ראות למטה. יצא עתק מפיכם. נגד שתי טענות האחרונות שהעתיק הקב"ה השגחתו מן העולם יצא הרעיון של עתק מפיכם. ונתנה טעם על אזהרה הראשונה כי אל דעות ה' - היאך אפשר לחשוב שאינו יודע מה בארץ, הרי הוא ברא דעות בני אדם וכל הידיעות הוא בראן. ואיך אפשר שאינו יודע, וכלשון הכתוב הנוטע אזן הלא ישמע וגו'.

ועל טענה שניה שאין לו לחוש למעשה האדם. אמר ולו נתכנו עלילות של בני"א, שכל פעולה נוגע לו כביכול לבנות ולהרס. ובירושלמי וברבה פרשת קדושים איתא כי הנה יוצר הרים ובורא רוח, ומגיד לאדם מה שחו רב הונא בשם ר' יעבץ מהו מגיד לאדם מה שחו - יוצר הרים ובורא רוח פירוש, דשחו של אדם יוצר הרים בטובם ובורא רוח לעקור הרים ברעתם.

ועל טענה שלישית שאין כבודו ית' לנקום על רעת האדם. על זה אמר ה' חנה ולא נתכנו עלילות הכונה דשכר ועונש נעשה מאליו. וכמו שהוא אינו פועל מאומה. אלא שאחר שיסד עולמו כך שוב מפי עליון לא תצא הרעות והטוב כמו שכתבתי ראש פרשת ראה ובפרשת בחקתי. וא"כ הנענש ה"ז כתינוק השולח ידו במכונה והוא מזוק ע"י גלגלי המכונה המזיקים בשעה שמעבטים אורחותם. ולא שייך לומר על בעל המכונה שיוותר להתינוק שלא יריעו לו הגלגלים כי קטן הוא. כך העולם ומלואו כמכונה גדולה נתקן על מעשה האדם ואי אפשר לוותר. והיינו דאיתא בירושלמי שקלים פ"ה ובב"ר פרשת תולדות אמר ר' חנינא כל האומר הקב"ה וותרן יותרו מיעוהי. ר"ל כמו מי שאוכל דבר המזיק למענו, וכי אפשר לוותר שלא יכאב לו כך הטבע אי אפשר לוותר על עונשי עבירה אם לא ע"י תשובה שהיא רפואה. כל זה אמרה חנה.)

אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא. שבחים הללו מכוונים להצדיק פעולת ה' בשני חרבנות כאשר יבואר אל אמונה ואין עול נגד חרבן ראשון ושני צדיק וישר הוא נגד חרבן ראשון ושני. כאשר יבואר עוד.

פרק לב, ה

ה שַׁחַת לוֹ לֹא בְּנִיּוֹ מוֹמֵם דּוֹר עֵקֶשׁ וּפְתִלְתַּל :

שחת לו וגו'. שני פסוקים הבאים מיוסדים על הקדמה אחת שבשירה זו מבואר שני חורבנות והגאולות היינו עד פסוק ל"ה לי נקם ושלם חרבן ב"ר. וזה הפסוק הוא הגאולה מגלות בבל כאשר יבואר שם ואמר אי אלהימו (פסוק לז) הוא החורבן השני. ראו עתה וגו' (פסוק לט) היא הגאולה העתידה במהרה בימינו. והנה ידוע דחרבן ראשון היה בשביל עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים שהיה להכעיס להקב"ה. וחרבן בית שני חרב מפני שנאת חנם וביארנו בספר במדבר ל"ה ל"ד שהיו עוסקים בתורה ועבודת ה' אך היה רוב שפיכות דמים לשם שמים שהיו דנים את העובר על איזה דבר שהוא צדוקי ומסור ומורידין וכדומה ובזה נעשה הנהגתם מקולקלת מאד והכל לשם שמים.

וכאן הקדים להצדיק את פעולת ה' ואמר על חרבן בית ראשון שחת לו. שהמה שחתו לו כביכול וכל מקום שנאמר השחתה הוא עבודה זרה גילוי עריות. וביאר הפסוק לא. לא יעלה על הדעת שהקב"ה יתפעל חלילה מעון הדור. אלא בניו מומם. שבניו נעשו בעלי מומין שהם חלק אלוה ממעל. וכשהשחיתו נעשו בעלי מומין כלשון הפסוק כי משחתם בהם מום בם ובזה הרי הם כמו שחתו לו.

ועל דור חרבן בית שני אמר דור עקש ופתלתול. שהוא הולך בעקשות ותועה מדרך השכל, ומפותל הרבה, מעורב ומסובך מעשים טובים עם מעשים רעים, וקשה להפריד הטוב מן הרע באשר הרע נעשו לשם שמים.

פרק לב, ו

ו הלה' תגמלו-זאת עם נבל ולא חכם הלוא-הוא אביך קנך הוא עשך ויכננך :

הלה' תגמלו זאת. אמר על חרבן בית ראשון. וכי כך תגמלו לה' להכעיסו ולהשחית לפניו. ועל חרבן בית שני אמר עם נבל ולא חכם. אינו יכול לתמוה עליהם הלה' תגמלו זאת שהרי מכוונים לשם שמים. אבל הפלא שאתם עם נבל כתרגום אונקלוס דקבילו אורייתא. היינו שלמדים ויגיעים בתורה המכשרת להיות צדיק ישר. ונבל הוא מלשון מדרש ב"ר נובלות חכמה של מעלה תורה. כך הובא בשם הגר"א ז"ל.

ולא חכם. ולא חכימו להיות נזהרים מהנהגה רעה וכבר נתבאר לעיל ד' י"ד שחרבן בית שני בא הקלקול ע"י גדולי תורה.

הלוא הוא אביך קנך. סיום הפלא על מחריבי בית ראשון. הלה' תגמלו זאת. הלא הוא אביך קנך וכתמיהת הנביא מלאכי א'. ואם אב אני איה כבודי. ואם אדונים אני איה מוראי. הוא עשך ויכוננך. סיום הפלא על מחריבי בית שני עם נבל ולא חכם הלא הוא עשך היינו תקן הליכותיך שיהיו בדרך ישרה ודרכי נועם.

והנה בחולין (נו,ב) איתא על זה הפסוק מלמד שעשה הקב"ה כונניות באדם שאם נהפך אחת מהם אינו יכול לחיות. והגיע זה הענין לכאן דכשם שהבני מעים עקומים הרבה וע"י אכילה שאינו מתוקן הוא עלול להתעקם ולהסתכן וכי יכול אדם להאשים להיוצר ית' שברא הבני מעים עקומים כ"כ שהלא מכל מקום כל אדם חי ואינו מסוכן. ומי שאינו נזהר הוא הולך דרך עקש ודמו בראשו כך, אף על פי שהליכות עולם ודאי קשה לכלכל עם בני אדם וכל לב עקוב. מכל מקום האלהים עשה את האדם להזהר ולעמוד על דרך ישר, והמשחית נפשו במדות רעות דמו בראשו. ואחר שעמדנו על שני פסוקים אלו נחזור על שבחים הקודמים.

אל אמונה. לענין בית ראשון שהוא כח המנהיג באופן שיאמינו בו ולא שיאמרו לו סור ממנו. **ואין עול.** לענין בית שני אף על פי שעושים לשם שמים אינו יכול לראות בעול אפילו הוא לכבודו ית'.

צדיק. לענין בית ראשון ואינו סובל בעלי תאות זנות וכדומה.

וישר הוא. לענין בית שני ואינו סובל הליכות העקומות אפילו הם לשם שמים.

פרק לב, ז

ז זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך :

זכור וגו'. מפרש והולך ד' דברים שאמר הקב"ה שהוא אביך קנך עשך ויכוננך. האיך המה ד' דברים הללו והלא הקב"ה קונה הכל והוא ברא עולם ומלואו ואיך נקרא ביחוד ארבע שמות הללו בישראל? על זה הסביר תחלה אביך מוכח שראויים ישראל להקרא בשם בנים.

זכור ימות עולם. ימי נח כדאיתא בויק"ר פ"ז, ד על הפסוק וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם - זה נח כו' משום שנתיישב אז תכלית העולם ומלואו.

בינו שנות דור ודור. איזה דורות שאחרי ימי נח. ואמרה תורה כאן בלשון רבים בינו. דשאלה פשוטה וזכירת ימות עולם אפשר בכל האומה מה שאין כן בינה אין כל האנשים שוין

בהתבוננות וכלל גדול שבמקום שמדברים עם כלל האומה מכנה בלשון יחיד, ובשעה שמדבר עם פרטי בני אדם מכונים בלשון רבים,, כמו שכתבתי לעיל סוף פרשת וילך (לא,כו) ובכמה מקומות.

שאל אביך. אם אתה אינך יודע מה לזכור ימות עולם - שאל אביך ויגדך. יגד לך מיבעי כלשון הפסוק באיוב י"א,ו ויגד לך תעלומות חכמה. והכי דיוק לשה"ק אבל שורש הגדה הוא מלשון נמשך כגידיים, כדאיתא בפרק ר"ע (שבת פז,א) על הפסוק ויגד משה. וכן המגלה דבר באריכות והמשכת דברים מיקרי הגדה. והבן השואל לאב. דרך האב להוסיף בתשובה עוד יותר משהוא שואל. ונמצא ממשיך את הבן להוסיף לקח וזהו לשון ויגדך ימשיך אותך לדעת הרבה ואח"כ אם תחפוץ להתבונן ותשאל זקניך. היינו חכמי הדור. ויאמרו לך. כפי שתשאל ותחקור מהם. וכבר ביארנו (לעיל ה,כד וריש ויקרא משמעות אמירה המשך והרחבת דברים כאימרה המחברת חתיכות נפרדות לבגד אחד.

פרק לב, ח

ח בַּהֲנַחַל עֲלִיּוֹן גּוִים בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם יַצַּב גְּבֻלַת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

בהנחל עליון גוים וגו'. כבר נתבאר בכמה מקומות דגוי הוא אומה גדולה ומולכת בפני עצמה. ועם הוא עם בפני עצמו אף על פי שהיא תחת מלוכה אחרת. והנה אחר המבול נחלקו שבעים אומות אמנם עוד לא הגיעו להיות אומות שלמות בארץ. אבל למעלה קבע הקב"ה שבעים שרים והמה נקראו גוים. באשר תעודתם להיות גוים בארץ והיינו דכתיב בהנחל עליון גוים. שהחלוק ונחלה לא היה אלא עליון.

בהפרידו בני אדם. למטה החלו להפרד בשנות דור ודור, ומי שמוכן היה לצאת ממנו אומה שלמה נתפרד מראש משאר אחיו במעלה ובריבוי בנים.

יצב גבולות עמים. מההפרדה החלו להתרבות עד שנעשו בדור שני או שלישי לגבולות עמים. אף על פי שלא הגיעו עדיין להיות גוי מכל מקום היו לעמים בפני עצמם וכל זה היה למספר בני ישראל. כי כמו בדור הראשון של אומות העולם שהיה רק שבעים שרים מחולקים. כך היו בישראל שבעים נפש במצרים גדולי המעלה, כמו שכתבתי בספר בראשית (מו,ז) ולעיל י' כ"ב. וכמו שאח"כ נעשו שבעים גוים כן אח"כ במדבר נתחלקו לשבעים משפחות. מכל זה שהיו מכוונים נגד מספר בני ישראל אנו מבינים.

פרק לב, ט

ט כִּי חֵלֶק ה' עִמּוֹ יַעֲקֹב חֶבְל נַחֲלָתוֹ :

כי חלק ה' עמו. המה המצוינים שבדור כדאיתא בב"מ דל"ג,ב והגד לעמי פשעם אלו ת"ח ולבית יעקב חטאתם אלו עמי הארץ. ככה נמשלו גדולי האומה לחלק ה' שהוא דבר חשוב אשר נפרד מהכלל.

יעקב חבל נחלתו. כלל האומה נמשלה לחבל שהוא מפותל מהרבה חוטים. וכך הפירוש בספרי מה חבל זה משולש כך היה יעקב שלישי לאבות כו'. ולפי דרכנו המשל כמו חבל עב שיש בו רבבות אלפי חוטים דקים ולמעלה המה מפותלים יפה ולמטה הם נפרדים כל חוט בפני עצמו. כך הקב"ה כביכול הוא ית' נשמתא דנשמתין וכל נשמות ישראל למעלה מקושרים המה. ולמטה לכל אחד נשמה בפני עצמה. ומשום הכי נקראו ישראל גוי אחד שמאוחדים המה בשרשן למעלה, ועיין מה שכתבתי בספר בראשית מ"ט כ"ד ובספר ויקרא י"ט י"ח. ומשום הכי העמיד הקב"ה שבעים אומות נגד שבעים משפחות להראות כי אנו בניו ויקרים בעיניו עד שעושה אותם נגד שבעים אומות מצוקי עולם ומלואו, ובזה נקראים בשם המיוחד בניו. ועל הקב"ה נאה לומר אביך. אשר כל מעיינו ועסקיו הם לבניו באשר המה חלק ממנו. ובאשר זה הענין עצמו, לא כמו שהוא נכתב הוא נקרא ומתפרש, ויש להרחיב הדברים לפי ערך המפרש והשומע משום הכי כתיב באביך ויגדך לפי ערכו. ובזקניך ויאמרו לך. וכמו שכתבנו בביאור אמירה. הרחבת דברים להסביר יותר לפי כח השומע.

פרק לב, י

י ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ילל ישמן יסבבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו :

ימצאהו וגו'. עתה מבאר היאך נקרא (הקב"ה) קנך. והנה מי שעומד למות ובא אחד וגאלו הרי זה קנהו וכן מי שהוא במקום שעומד להיות פרא בלי דעת דרך ארץ ובא אחר ועשה לאיש בן דעת הרי זה קנהו. והרי במדבר חסר להם ד' ענינים לחיותם ולהיותם אנשים בעלי דעת. א', הסתפקות לחם ומים. ב', חסרון מקום דירה כבני אדם איש ואשתו שלא בגלוי בשדה כפראים. ג', שלא היה להם ממי ללמוד דרך ארץ להיות בסדר הליכות אומה שלמה. שהרי במצרים היו עבדים כבושים בטיט ולבנים וביציאה לא ראו אומה בעיניהם. ד', הליכתם במקום נחשים ועקרבים והיו בכל רגע מסוכנים למות. והקב"ה החיה אותם ועשה אותם לאנשי המעלה.

וחושב **ימצאהו בארץ מדבר.** במקום שאין דבר מאכל. והוא הספיק אותם כלשון הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם והכי פירש הרשב"ם.

ובתהו. היינו באין מחיצה וגדר וזהו משמעות תוהו בפרשת בראשית (א,ב) ע"ש.

ילל. במקום שאין נראה שום דבר כמו בלילה.

ישימון. מקום נחשים ועקרבים. והוי כמו דכתיב ובהו ובילל ובישמון. שהב' של בתהו קאי גם על ילל ועל ישימון. והרי **יסובבנהו** הקב"ה עשה להם סוכות לכל אחד בפני עצמו והוא דבר גדול ונפלא.

יבוננהו. הבינהו דעת ד"א יותר מכל חכמי עולם, וכתרגום אונקלוס אלפינון פתגמי אורייתא. ואין חכמת העולם נעלם מהם.

יצרנהו כאישון עינו. מנחשים ועקרבים וכדומה. הרי גלוי לכל טעם שהקב"ה נקרא קנך.

פרק לב, יא

יֵא כְנֶשֶׁר יַעִיר קִנּוּ עַל-גּוּזְלָיו יֶרְחֹף יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו יִקְחֵהוּ יִשְׂאֵהוּ עַל-אַבְרָתוֹ :

כנשר וגו'. עתה מבאר היאך נקרא הקב"ה עשך. ומשמעות עשיה ביארנו כמה פעמים תקון והעמדה על צורת הדבר. והנה, הנשר דרכו להעמיד אפרוחיו על צורת נשר המיוחדת לו כמו כל אם המעמדת ילדיה על צורתם. והנשר צורתו המיוחדת הוא לעוף בשמים על כן דרכו כאשר הוא וגוזליו רחוק מן הקן. ובשעה שמתעורר לשוב לקנו עם גוזליו אף על פי שהיה אפשר לו להלוך עמהם ברגל או לפרוח עמהם קרוב לארץ. והיה מקבל את גוזליו על ראש מטות כנפיו שהרי אין לו לחוש שמא יפלו אחרי שהוא סמוך לארץ. אבל מכל מקום הנשר אינו עושה כן. אלא פורש כנפיו הרחבים ומעלם על אברתו הסמוך לגופו משום שמעופף למעלה מן הארץ הרבה וחושש שמא יפלו בעופפו עמם למעלה מן הארץ הרבה, והוא עושה כן כדי להעמידם על צורתם לעוף בשמים. וזהו דבר הכתוב **כנשר יעיר קנו** לילך לקנו.

על גוזליו ירחף. והוא עם גוזליו ומרחף עליהם. הלא יפרוש כנפיו. למרחב.

יקחהו ישאהו על אברתו. ולא על קצה כנפיו וסמוך לארץ.

כך עשה הקב"ה בשעה שהעיר רצונו להוציא את ישראל ממצרים ולהביאם לארצם. לא העבירם דרך ארץ פלשתים הסמוכה אלא.

פרק לב, יב

יב ה' בַּדַּד יִנְחֲנוּ וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֶכֶר :

ה' בדד ינחנו. הולכים במדבר למען העמידם על צורת עם ישראל היינו בשני דברים. א' להיות בדד שלא להיות מעורב עם אזה"ע יותר מן ההכרח וזהו עין יעקב כמבואר בפרשת ברכה וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב. ובלעם אמר הן עם לבדד ישכון עיין שם בבאור הכתובים. ב' **ואין עמו אל נכר.** שלא להיות תחת תקוה של כח אחר זולת ה' לבדו והליכות המדבר הכריחם לכך, באשר אין שם טבע פרנסה וכולי עלמא ידעי מאן עביד ניסא קוב"ה ולא ע"י כח אחר, ובזה העמידם על צורה המיוחדת להם לבטוח בה' לבדו. והיינו **הוא עשך.** ועיין מה שכתבתי ריש פרשת בשלח (יג,ז).

פרק לב, יג

יג יִרְכְּבֵהוּ עַל-(בְּמֹתֵי) [בְּמֹתֵי] אֶרֶץ וַיֹּאכֵל תְּנוּבַת שָׂדֵי וַיִּנְקֵהוּ דְבַשׁ מִסְּלַע וְשֶׁמֶן מִחֲלָמִישׁ

צור :

ירכבהו וגו'. עתה מבאר היאך נקרא **ויכוננך.** שמשמעו שכון את ישראל ביחוד באופן שלא יבאו לידי חטא. והעיקר של זה המאמר נגד קלקול שהיה בבית שני כמו שפירשו (יומא ט,ב) שהיה שנאת חנם. ומבואר בתוספתא שלהי מסכת מנחות (יג,ד) שהיה אהבת הממון יותר מדי. וזה בא משום שהיו עוסקים ביותר במסחור. ובאמת אהבת המסחור בארצות אחרות בא לאדם או מחמת דוחק הפרנסה. או להיפך משום בטלה שאין לאדם במה לבלות עתותיו

והקב"ה ראה טוב לישראל ויתן להם ארץ שהעסק בה מרובה עד שנדרש לבלות ימיהם בעבודת הארץ, וכמו שכתבתי בספר ויקרא פרשת בחקותי (כו,ה) שזהו כוונת הפסוק והשיג לכם דיש את בציר וגו' וישבתם לבטח בארצכם, אמנם במשך עתות הזריעה כונן המקום ית' גם כן שיהא העסק מרובה. והיינו **ירכיבו על במתי ארץ** גובה שבארץ שהיא ארץ הרים ובקעות. ואי אפשר לחרוש בבקרים וכלשון משנה פאה פ"ב וכל ההרים אשר במעדר יעדרון.

ויאכל תנובות שדי. מכל מקום לאחר שעבדו כל צרכם אכלו מן ההר כל תנובות שדי. ולא יהיו מוכרחים להביא מחסורם מדינה אחרת.

וינקו דבש מסלע. מאדמה קשה כסלע והיה נצרך לעזק ולסקל ולרכך. אבל לא כשאר ארץ שאדמתה קשה כסלע שפירותיה חריבים לא כן ארץ ישראל שויניקהו דבש מסלע.

ושמן מחלמיש צור. הוא אבן יבשה ביותר עד שמוציאים ממנה אש. ומכל מקום נתן בהם כח להוציא שמן ועיין מנחות (פה,ב) באותו עשיר שהיה לו טורח ועסק הרבה בזיתיו משום שהיתה מלאה אבנים ומכל מקום אחר השגחתו לסקל הוציא עושר רב. הרי מבואר היאך נקרא שהקב"ה **ויכונך.** העמידך על כן יפה.

פרק לב, יד

יד חמאת בקר וחלב צאן עם-חלב כרים ואילים בני-בשן ועתודים עם-חלב כליות חטה ודם-ענב תשתה-חמר :

חמאת בקר וגו'. מבאר והולך שמתוך הכוונות הגיעו בבית ראשון לידי עבירה מרוב טובה. והנה ידוע שבריאות הגוף תלוי בהתמזגות מים ודם בשוה. והם במזג מאכלים מחממים ומקררים. ואם המה עוד משמינים הגוף נעשה בריא ושמן. והנה מאכלי חלב מקררים, עד שפירש הרי"ף והרמב"ם הא דאיתא ביבמות (מב,ב) ממסמסא לה בביצים וחלב היינו שנותנים לאשה ביצים וחלב לקררה [אף על פי דאיתא ביומא פ"א (יח,א) שהוא מרבה זרע מכל מקום אינו משום חמימות אלא כך הטבע] ובשר שמן מחמם הרבה כדאיתא בגיטין ראש פרק מי שאחזו (זס,ב) לתלגא בשרא שמינא וחמרא חי. וזהו דבר הכתוב שהיה להם בשופי חמאת בקר וחלב צאן המקררים ומשמינים.

עם חלב כרים ואילים בני בשן ועתודים. המחממים ומשמינים.

עם חלב כליות חטה. שהוא ג"כ מועיל להשמין הבקר כדאיתא בפסחים (מב,א) שלשה דברים ממעטים את הזבל פת נקיה ובשר שמן ויין ישן פת נקיה – דסמידא.

ודם ענב תשתה חמר. משקה המתמזה מפרי ענבים לפני בישולם נמשל לדם כמשל הכתוב ובדם ענבים סוטה והוא חריף וחס ביותר ובאשר יש שני מיני ענבים. א' שאין בהם אגור יין אלא שנעשים צמוקים. וע"י שריה וכתשה נמצה כח היין שבהם. ומענבים כאלה אי אפשר לשתות יין לפני בישולן. ב' שאגור בהם יין ומענבים כאלה אפשר להוציא מעט לפני בישולן שהוא נקרא דם. וזהו מליצת הכתוב ודם ענב תשתה חמר - ענבים ששותה חמר היינו שבו אגור חמר. והוא נקרא בישיעה כ"ז כרם חמר ומהם הוציאו דם.

פרק לב, טו

טו וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעֹט שְׂמֵנָת עֲבֵית כְּשִׁית וַיִּטֹּשׂ אֱלֹהֵ עֲשָׂהוּ וַיִּנְבֵּל צוּר יִשְׁעָתוֹ :

וישמן ישראל. משמעות ישורון אנשי המעלה היותר בישראל גם המה אחר ששגו בתענוגי האדם.

ויבעט. יצא מדרכו להיות דבק באלהים ולהיות עמל בתורה כראוי לישורון. והדבר מובן שמכל שכן איש המוני שהוא נפתה אחר תענוגים מה סופו.

והוסיף עוד לומר **שמנת** בנוכח לדור שמדבר עמם. באשר היה קשה לשמוע אשר ישורון המובחר שבאדם ובישראל יפקו פליליה ע"י תענוגים. ועל כן הוסיף שגם אתה דור דעה הדבקים בה! אם שמנת. הלא **עבית כשית**. ופירוש כשית הוא מלשום כסוי בשר על העינים יותר מעובי בשר עד שעלול ליפול בהילוכו. והנמשל בזה דמתחלה האדם ההולך אחר תענוגיו מתגשם עד שאינו רואה חובה שעליו מצד שהוא עובד ה' ובא מזה עד שאינו רואה חובה שעליו מצד שהוא אדם בר דעת, כמו שכתבתי בספר ויקרא י"א מ"ד שמרומז בפסוק זה הכלל ועיין עוד מה שכתבתי בספר בראשית ו' ג-ה. והיינו מתחלה **עבית**. נעשית אדם הדיוט עב הדעת בלי הרגש דק כראוי לעובד ה'. ואח"כ **כשית** מבלי ראות כלל את אשר לפניו. ומפרש מתחלה **ויטוש אלוה עשהו**. היינו הצורה הישראלית שעשהו ה' עזב בחינה גבוהה זו, ואח"כ ויבל צור ישועתו, כפה טובת צור ישועתו בכל שעה, מה שאינו מדרך האדם בעל ד"א ויודע הליכות עולם וזהו **כשית**.

פרק לב, טז

טז יִקְנָאוּ בְּזָרִים בְּתוֹעֵבַת יְכַעֲסָהוּ :

יקנאוהו בזרים. בתחלה בתורת זנות במקרה להיפך מדת משה וישראל ולבסוף **בתועבות יכעיסוהו**. בזדון עשו תועבה כדי להכעיס השכינה כמו שכתבתי לעיל ל"א ט"ז. והוא להיפך מדעת דרך ארץ.

פרק לב, יז

יז יִזְבְּחוּ לַשְּׂדִים לֹא אֱלֹהֵ אֱלֹהִים לֹא יִדְעוּם חֲדָשִׁים מִקֶּרֶב בָּאוּ לֹא שְׁעָרוּם אֲבֹתֵיכֶם :

יזבחו לשדים לא אלוה. הן כל עבודה זרה שהיו בדורות ראשונים היה עפ"י כח ידוע להם שחלק לו ה' וכל שכן מלכת השמים שהיא השמש אבל שדים אין להם שום כח, והמה ברי' מיוסד מיוסוד הרוח ומקומם בציה ושממה, וניזונים כבני אדם ממה שקבע להם ה' יוצרם וגם יש להם מאכל תאוה הוא רוח הדם של הבהמה. והנה יש לשדים כח פנימי להסתער ולעוף למעלה ולשמוע מאחורי הפרגוד מה שנגמר ולהודיע לבני אדם כדאיתא חגיגה דט"ז א'. אמנם המה כיונה שיש לה כח פנימי לשליחות כמו שכתבתי בפרשת נח (ח,ז). מכל מקום לא כל בני יונה יכולים אלא המלומדת לכך והוא יקר המציאות ובעליה מהנה לא הרבה. כך לא כל

השדים מסתערים אלא המלומדים. והמה יקרים למי שמשמש בם ומהנה להם בזבחי בהמה. ואמר **יזבחו לשדים לא אלוה** - אין להם שום כח רק ידיעה. וגם זה **אלהים לא ידעום**. אלא שומעים מעצמם מאחורי הפרגוד והמה זובחים להם למען יסתערו ויודיעו להם. ואמר כי עוד נפתים עד אשר יזבחו לשדים שלא למדו והמה **חדשים מקרוב באו**. שהרי שדים מתים כבנ"א. ונולדים כב"א. והנה שדים חדשים שמקרוב באו בישוב בנ"א. ועדיין **לא שערום אבותיכם**. לא השתמשו בם ע"י השתערות לעוף ולידע דברים מה ישמעו. והמה זבחו גם לשדים הללו והוא רק כדי להכעיס את ה' להרחיק שכינתו הקדושה מהם.

פרק לב, יח

יח צור ילדך תשי ותשכח אל מחללק :

צור ילדך תשי. לפי הפשט הוא משורש נשה והתי"ו הוא אות השמוש. וביאר הכתוב שאחר ששכחת גמול ה' שהוא **ילדך** ותבא אח"כ לידי מדה זו. **ותשכח אל מחוללק**. שהוא עושה עמך טובה בכל פעולתך. וא"כ אתה נצרך אליו ית' גם עתה.

(**הרחב דבר**: וכיוצא בזה פירוש בדב"ר פרשת תצא על הפסוק בתהלים נ' תשב באחיק תדבר בבן אמך תתן דופי. אם תשב באחיק תדבר שהוא אח מאב ואינו נגד טבע בני אדם לדבר עליו סרה. מכל מקום אחר שאסור מצד יראת ה'. ואם תבא לזה, סופך אשר גם בבן אמך שמטבע בני אדם לאהבהו (כפשטא דקרא לעיל יג, יסיתך אחיק בן אמך. שהוא אוהבך ביותר) מכל מקום תתן עליו דופי. כך מי ששכח את מי שגמל עמו מכבר, מגיע לידי מדה שמשכח גם את מי שעושה עמו בשעה זו.)

וחז"ל ברבה במדבר (פט,א) והובא בפרש"י במסכת עבודה זרה (נד,ב) פירשו לשון תשי מלשון מתשת כח והתי"ו מן השורש. וכביכול התשת כח של צור ילדך. והוא כוונה שניה ומדויק בזה חסרון הדגוש בשי"ן.

ותשכח אל מחוללק. שכחת כי אתה נצרך לכח גבורה של מעלה. ואם לא תתן להקדש ברכה יחסר לך השפע והנה גם כאן כתיב בלשון נוכח כמו שמהפך פניו לדור שמדבר עמו שלא יהיו תמהים איך יבא דור שמאחריהם לדברים כאלו. ועל זה אמר, דגם אתה אם אך תסיח דעת מה' תבא לידי כך לשכוח מה שנוגע לך בכל שעה.

פרק לב, יט

יט וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו :

וינאץ מכעס בניו ובנותיו. תניא בספרי ר' יהודה אמר ממה שהם נאים לו מנאצים לפניו. ר' מאיר אומר מכעס בניו ובנותיו והרי דברים ק"ו ומה בזמן שמכעיסים קרוים בנים אלו לא היו מכעיסים על אחת כמה וכמה. תרוויהו מפרשי בניו ובנותיו של הקב"ה. אלא ר"מ לטעמיה בספרי והובא בקידושין (לו,א) דבין כך ובין כך קרוים בנים. משום הכי מפרש כמשמעו. שגם אחר שהכעיסו נקראים בניו ובנותיו ור' יהודה דסבירא ליה דבזמן שאין עושים רצונו של מקום

אין קורין בנים מפרש מכעס בניו ובנותיו שהיו כבר בזמן שהיו נאים לפניו וחיבב אותם ובשביל כך הנאיצו אותם ית'.

ולפי הפשט קאי בניו ובנותיו של הדור וינאץ הקב"ה מכעס בניו ובנותיו קטנים של הדור. וכלשון הפסוק בקינות וינאץ בזעם אפו מלך וכהן. והכי מפרש הגמ' כתובות (ח,ב) מכעס על הקב"ה שהוא כועס כביכול על בניו ובנותיו. ולשון בניו ובנותיו דמשמע קטנים דזהו העונש המגיע בהשתמשות שדים שיש להם רשות להרוג בנים קטנים ר"ל.

פרק לב, כ

כ וַיֹּאמֶר אֱסִתִּירָה פְּנֵי מַהֶם אֶרְאֶה מָה אַחֲרֵי־תֵם כִּי דוֹר תִּהְפָּכֶת הֲמָה בְּנֵים לֹא-אֱמַן בָּם :
אסתירה פני מהם. לא להשגיח ולא לגזור כי עוד לא הגיעו לעונש עובדי עבודת כוכבים אמנם גם השגחה לטובה אי אפשר. **כי דור תהפכות המה.** שהם מהפכים את הטובה לרעה כדאיתא בר"ה די"ז.

בנים לא אמון במ. אפילו הנראים עתה כצדיקים, מוכנים להתקלקל ואין להאמין במ. על כן אסתירה פני מהם בלי שום השגחה.
אראה מה אחריתם. מה יהיה מהם אם יראו יקחו מוסר מזה וישובו אל ה' או להיפך יוסיפו לחטוא. כדי לקבל על עצמם השגחה אחרת.

פרק לב, כא

כא הם קנאוני בלא-אל כעסוני בהבליהם ואני אקניאם בלא-עם בגוי נבל אכעיסם :
הם קנאוני בלא אל. הוסיפו לחטוא משום הסתר פנים וכמו שכתבתי בארוכה דזה היה ענין עבודה זרה של שפוט השופטים עיין לעיל ל"א י"ז והלאה.

כעסוני בהבליהם. בימי מלכי ישראל המחטיאים עשו להכעיס כדי שלא אשגיח עליהם עוד כמו שכתבתי שם (לא, כ) והלאה.

ואני אקניאם בלא עם. בימי השופטים שסבלו צרות רבות בלא גלות עם שלא היו עמים חשובים.

בגוי נבל אכעיסם. בימי חרבן וגלות הארץ היה בגוי אבל נבל היינו הגוי המר והנמהר כשדים.

פרק לב, כב

כב כִּי-אִשׁ קָדְחָה בְּאִפִּי וְתִיקַד עַד-שְׂאוֹל תַּחֲתִית וְתֹאכַל אֶרֶץ וַיְבַלֶּה וְתִלְהֹט מוֹסְדֵי הַרִים :
ותיקד עד שאול תחתית. לשחת תבואת הארץ כדכתיב בפרשת נצבים גפרית ומלח וגו'.

פרק לב, כג

כג אֶסְפָּה עֲלֵימוּ רְעוֹת חֲצֵי אֶכְלָה-בָּם :

אספה. מלשון אוסיף. עלימו רעות. דמלבד שנענשו בקללת הארץ בשביל עבודה זרה. עוד נענשו על חרבן הארץ שגרמו בעונותיהם והקב"ה רוצה בישובה ועונש עבירה עבירה. נמצאה הוסיף הקב"ה (עון) על עונם. על כן **חצי אכלה בם.** לסוף יכלה החצים בם בעצמם לבד קללת הארץ ומפרש.

פרק לב, כד

כד מזי רעב ולחמי רשף וקטב מרירי וּשְׁן-בְּהֵמַת אֲשֶׁל-חֶבְרֹן עִם-חֶמֶת זֹחֲלֵי עֶפְרָיִם :

מזי רעב. כפירוש הראב"ע מגזירת למזא לאתונא ומזה הפירוש הנשים מבכות את התמוז. והכונה שמלבד הרעב מחמת מיעוט אוכל נתוסף רעב מחמת חולי חמימות הגוף שאוכל ואינו שבע וכמו שאמר יחזקאל ה' ט"ז בשלחי את חצי הרעב וגו' ורעב אוסיף עליכם ובתוכחה של תו"כ (ויק' כו, כו) כתיב ואכלתם ולא תשבעו. וחגי אמר אוכל ואין לשבעה. וזהו מכת החום והוא מזי רעב.

ולחמי רשף. דבקות מזיקים הרבה ועיין מה שכתבתי בספר במדבר כ"ח ב' במשמעות לחמי. **ושן בהמת.** אף על פי שאין דרך בהמה לנשך אדם. ואינו אלא קרן דלאו אורחה אבל בקללה יהיה שן הרגיל בכך.

עם חמת זוחלי עפר. לא להנאתם כדרך שן אלא שיהיו ארסיים. וכטבע זוחלי עפר וכדנתיא בספרי.

פרק לב, כה

כה מחוץ תשכל-חרב ומחדרים אימה גם-בחור גם-בתולה יונק עם-איש שיבה :

ומחדרים. תשכל. אימה. פירוש שהיה האימה כ"כ גדולה עד שהגיעו למות מחמתה. והיינו דכתיב בקינות מחוץ שכלה חרב בבית כמות. ולא על חרב קאי. דא"כ היא מות ממש אלא סמך המקונן דבריו על זה הפסוק בבית היה האימה כמות והכי פרש"י שם.

גם בחור. שאין דרך לפחוד כ"כ מכל מקום פגעהו האימה בבית.

גם בתולה. שאין דרך להרגה בחרב כדאיתא בעבודה זרה ריש פ"ב אשה כלי זיינה עליה מכל מקום שכלתה החרב.

יונק עם איש שיבה. אין דרך החרב ולא האימה להזיק את היונק בשעה שהולך עם איש שיבה. שהאיש שיבה אין דרכו לפחוד וגם דרכו לשעשע את היונק ולהסיר פחדו מלבו.

פרק לב, כו

כו אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם :

אמרתי אפאיהם. כבר ביארנו בראש השירה (פסוק ד) דכל זה מדבר בגלות ראשונה שעבדו עבודת כוכבים. ונשתנה גלות ראשונה שגלו תחלה החרש והמסגר אלף, שהן גדולי הדור, וגם היה שם דניאל חנניה מישאל ועזריה גדולי מלכות מה שהיה בזה הרבה טובת ישראל

בגלות יותר משהיה בגלות השני. והסיבה לזה, דבגלות הרומיים ידעו גם הרומיים ואמרו בעצמם אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם (להלן פסוק ל) כדאיתא בגיטין פרק הניזקין. אבל בגלות נבוכדנצר לא ידוע הכשדים את ה' כלל על כן היה ההכרח למען כבודו להגלות שמה גדולי ישראל אשר היה להכיר ע"י מעשי ה'.

וזוהו דבר השירה.

אמרתי אפאיהם. שאשאיר מהם רק פאת האומה המה מוקצה שבעם. או **אשביתה מאנוש זכרם.** יהיו גולים במקום שאין אנוש וישכחו מהם עד שישובו כראוי.

פרק לב, כז

כז לולי כעס אויב אגור פן-ינכרו צרימו פן-יאמרו ידנו רמה ולא ה' פעל כל-זאת :
פן ינכרו. יתנו הכבוד לאלהי נכר. או **פן יאמרו ידנו רמה.** אינו כלל השגחה אלהית רק ידנו כי עז רמה לעשות כאלה. אל ולא ה'. שהוא אלהי ישראל. **פעל כל זאת.**

פרק לב, כח

כח כפי-גוי אבד עצות המה ואין בהם תבונה :
כי גוי אבד עצות המה. נגד המנכרים שמבינים אשר הוא מעשי אלהות וא"כ יש בהם תבונה. אבל אבד עצות המה אינו מוצאים העצה הנכונה כי אך אלהי ישראל עושה זאת.
ואין בהם תבונה. נגד הרבה מהם שאמרו ידנו רמה אין בהם תבונה כלל. כל זה הסב טובת כלל ישראל בגלותם אשר הגלו גדולי האומה והמה הראו לדעת האמת, עד שנבוכדנצר בעצמו הודה להקב"ה אלהי ישראל כידוע בספר דניאל.

פרק לב, כט

כט לו חקמו ישכילו זאת יבינו לאחרייתם :
ישכילו זאת. שלא אלוה שלהם ולא ידם עשתה זאת.
 יבינו לאחרייתם. מה שיהיה להם ע"י שהזמין הקב"ה לידם להרע לישראל כ"כ מה יהיה אחרייתם. וכמאמר נירון קיסר בגיטין (נו,א) בעי לחרובי ביתא ובעי לכפורי ידי' בהווא גברא. ובאמת גדולי הרומיים הבינו כל זה כמו שכתבתי לעיל (פסוק כו) ויבואר עוד להלן דעת מחריבי בית שני אבל מחריבי בית ראשון לא חשו מאומה.

פרק לב, ל

ל איכה ירדף אחד אלף ושנים יניסו רבבה אם-לא כפי-צורם מכרם וה' הסגירם :
אם לא כי צורם מכרם. לעשות בהם כמו שנפשמ חפצה. ולא עוד אלא וה' הסגירם. כי המוכר את עבדיו אינו מחויב להביא אותם לבית הקונה. אלא הקונה מוציא אותם מבית המוכר אבל אותנו לבד שהצור מכר לנו עוד הסגיר אותם דבלא זה אפילו אם באמת עשה את ישראל כדגי

הים כרמש לא מושל בם כמאמר חבקוק הנביא מכל מקום איך אפשר דשנים יניסו מן הים רבבות דגים בפעם אחת. וגם זה לא אפשר לומר דהוא כח אלוה נכר לפי טעותם, דגם זה ידוע לכולי עלמא דניסא לא עבדי, כדאיתא בברכות (נ,א) כולי עלמא ידיע דמאן עביד ניסא קוב"ה. וא"כ יש להבין דרק בהשגחת ה' אשר מסר בדרך למעלה מהטבע לידם והוי ניסא לפורענות דאיכא כדאיתא חולין דקכ"ז א'.

פרק לב, לא

לא כי לא כצורנו צורם ואיבינו פלילים:

כי לא וגו'. עתה מבאר איך יבינו לאחריתם מה שיהיה להם.

כי לא כצורנו צורם. צורנו אף על פי שמכרנו והסגירנו מכל מקום בידו לשבור את החבית ולשמור את יינה. כך אף על פי שנתן להם רשות לעשות בנו מה שנפשם חפצה ומכל מקום בידו ית' לשמור את כח הפנימי של ישראל שלא יכלה ח"ו. וכאשר הבטיח ה' למשה בברית אחר העגל לעשות נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים במקום שיהיה חשש כליה כמו שכתבתי בספר שמות ל"ד י'. אבל לא כן צורם, כאשר יגיע אידם מי ישמרם שלא יאבדו ולא ישאר זכר למו, כאשר אנחנו רואים באמת שלא נשאר מהכשדים שוש וענף.

ואיבינו פלילים. עוד טעם שיש להם להבין אחריתם שיהיה הרבה גרוע ממנו שהרי אנחנו אף על פי שהרבה חטאנו. מכל מקום יש בנו רב חסד, כטבע בני אברהם יצחק ויעקב מה שאין כן אויבינו עושים מעשים אשר לא יעשו בין אדם לחבירו, וזהו משמעות פלילים. [ועיין באיכה רבה פרשה ד' על הפסוק היו לברות למו וגו' אמר הקב"ה לא הניחו אותי לפשוט ידי בעולמי כו']].

פרק לב, לב

לב כִּי-מִגֶּפֶן סֹדֶם וּמִשְׁדֵּמַת עַמֹּרָה עֲנַבְנוּ עֲנַבֵּי-רוּשׁ אֲשַׁכֵּלַת מִרְרַת לְמוֹ :

כי מגפן סדום גפנם. המשיל הצלחתם ועליזותם ליין המשמח את הלב, ועושה מה שבטבעו בלי דעת אנושי, וכדאיתא בעירובין (סה,ב) בג' דברים אדם ניכר בכיסו בכוסו ובכעסו. ומשום הכי מי שבטבעו הוא סדומי אלא שדעת המדינה ומנהג העולם אינו מניחו להרע כ"כ כאשר הוא משתכר ודעתו סרה אזי עושה רע. וזהו כי מגפן סדום גפנם לעשות מעשי סדום.

ומשדמות עמורה. סדום היה כרך ואנשיה אפרתים שיש להם עבדים מריעים בפקודם אדוניהם. ועמורה היה לה שדמות אשר אנשיהם כפריים ואין רעת איש כפרי שהוא עושה בעצמו דומה לרעת איש אפרתי העושה ע"י משרתיו רשעים. כך הכשדים היו בהם בני אדם גדולים ופשוטים ונמשלו לבעלי סדום ושדמות עמורה. **ענבנו ענבי רוש אשכולות מררת למו.** מי שהגיע להצלחה והוא איש כפרי מוצלח שהוא מריע בעצמו בידים וכדומה, נמשל כמו אוכל ענבים שאין בו כדי אכילה לרבים אלא לעצמו, והמה ענבי רוש - להרע לבבו ולחבל בידיו. ומי

שהוא מוצלח והוא אפרתי ויש לו עבדים עושה דברו לרע, נמשל כמו בעל אשכולות מרורות שמשביע מהם לרבים.

פרק לב, לג

לג חַמַּת תְּנִינִים יִינֵם וְרֹאשׁ פְּתִינִים אֶכְזֵר :

חמת תנינים יינם. הוסיף לצייר רעת לבבם בין אדם לחבירו, שלא רק לישראל היו רעים אלא כמו תנינים שטבעם רעים אפילו לבניהם כך רעים המה אפילו זה לזה. **וראש פתנים אכזר.** יש מריע לחבירו במה שאינו רוצה לעשות לו טובה בשום אופן. אבל לא לעשות לו רע בידים באכזריות. אבל המה כראש פתנים, שהשרף הלז כאשר יכנס ארסו באדם מכאיב מאד, כך הוא אכזר להכאיב את חברו.

פרק לב, לד

לד הלא-הוא כַּמֶּס עֵמְדִי חֲתוּם בְּאוֹצְרֹתַי :

הלא הוא. אכזריות. **כמסו עמדי.** לעת רעה. **חתום באוצרותי.** שלא יפול ממנה מאומה. והכוונה שלא להעניש אותם על רשעתם כלל, כדי שלא יגרע עונשם לעת תמוט רגלם (פסוק לה). והיינו דאיתא בעבודה זרה (ד,א) דלשונא נפרע ממנו בבת אחת.

פרק לב, לה

לה לִי נֶקֶם וְשִׁלְמִים לְעַת תְּמוּט רַגְלִים כִּי קָרֹב יוֹם אִידָם וְחֹשׁ עֲתִידַת לְמוֹ:

לי נקם. יש לי חימה לנקום, היינו לעשות להם כמו שעשו, וזה נקרא נקמה. **ושלם.** במה שאי אפשר לעשות מכיון כמו שעשו, יש תשלומין באופן אחר ועיין להלן מ"א. **כי קרוב יום אידם.** היינו רק שבעים שנה. **וחש עתידות למו.** עוד זאת כשיגיע עונשם העתיד למו לא יהיה נמשך הרבה שנים כדרך הטבע שלא נמהר כ"כ חרבן אומה נוראה שלטת כ"כ. אבל לא כן מפלת הכשדים שבן לילה היה שבר בלטשצר וכוס בבל חשה להיות בשלמות.

פרק לב, לו

לו כִּי-יִדְיִן ה' עֲמוּ וְעַל-עֲבָדָיו יִתְנַחֵם כִּי יִרְאֶה כִּי-אֶזְלַת יָד וְאֶפֶס עֲצוּר וְעֲזוּב:

כי ידין וגו'. מפרש הטעם שנפרעו כ"כ. והרי צור ישראל מכרם לעשות בהם מה שלבם חפץ וגם הסגירם (פסוק ל). ואם כן על מה המה נענשים. והישוב על זה אמר ירמיה הנביא (ב,ב) אחרי שהקדים זכרתי לך חסד נעוריך וגו' קדש ישראל לה' ראשית תבואתה כל אכליו יאשמו, רעה תבא אליהם נאם ה'. ביאר ירמיה

שנמשלו ישראל לקודש. שהמזיק אותם אינו נענש ומכל מקום האוכל ונהנה ממנו הרי הוא למוקש ומועל, כך אם נמכרו לאבד ולהרוג בחרב היונה, אבל הנשארים בחיים לא הורשה לכשדים להנות מהם משום הכי ידין אותם על הגזל שהפשיטו עור החיים. עוד זאת שנמשלו לראשית תבואתה שהוא תרומה כדאיתא בקדושין (נג,א). והנה תרומה ניתן להנות, אבל דווקא כדרך, וכדתנן במסכת תרומות פ"א,א, והכי נמי כשנתנו ישראל להם לאבדן ולהרגן מכל מקום דוקא כדרך מיתה ולקברן. וחזר ירמיה ופירש כל אוכליו יאשמו שלא נפרש קדש ישראל לה' ראשית תבואתה כתרומה לחוד שנקראת קודש, וא"כ לא יענשו אלא על שלא כדרך הנאתן ולא על אכילתן, משום הכי חזר ופירש כל אוכליו יאשמו זה החילוק בין כדרך בין שלא כדרך אינו אלא בהריגתן. אבל באכילתן והנאה מן החיים כל אוכליו יאשמו. כל זה אמרה השירה.

כי ידין ה' עמו. שנשארו בחיים והרעו להם שנשתמשו בגופן או בממונן. **ידין** להוציא מהם וכמאמר הנביא (ישעיהו ס, יז) תחת הנחשת אביא זהב וגו'.

ועל עבדיו. הן המה שנהרגו ולא ניתנו לקבורה וכדאיתא בסנהדרין (מז,א) על הפסוק נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים, דעבדיך היינו מחייבי דינא מעיקרא וכיון דאיקטיל מקרי עבדיך ובשביל שנתנום לעוף השמים. **יתנחם.** שלא לכך נמסרו להריגה.

כי יראה כי אזלת יד. זהו טעם על מה הוא קרוב יום אידם. וכי נתמלא סאת ישראל במשך קצר הלז. על זה נתן טעם שבישראל אזלת יד להחזיק צורת היהדות. שהרי נשכח בשבעים שנה אלו מהמון עם ישראל אפילו המבואר בתורה שבכתב כמבואר בספר עזרא ונחמיה. ולולי שנגאלו ונכנסו לארץ ישראל ואנשי כנסת הגדולה הגדילו תורה בישראל לא נשאר ח"ו שורש מעיקר דת יהודית:

ואפס עצור ועזוב. אין בגלות כח בגידוליהם להיות עצור ועזוב לתורה ולתעודה שהרי אפילו דניאל שגדל מאד בבבל מכל מקום לא זכה ללמד תורה בישראל. על כן היה הכרח ממנו ית' המגיד מראשית אחרית לעשות קרוב יום אידם של בבל וכשדים.

פרק לב, לז

לז ואמר אי אלהימו צור חסיו בו :

ואמר אי אלהימו. לפי דעת חז"ל בעבודה זרה (כט,ב) פירוש ישתו יין נסיכם יין נסך של עובד כוכבים ואיתקש לזבח שאסור בשתיה ודעת השאלתות פרשה זו והרמב"ם שהוא דרשה גמורה מהתורה וא"כ הוא מאמר הקב"ה שיאמר אז אי אלהימו של אה"ע.

אמנם בגיטין (נו,ב) איתא ואמר אי אלהימו זה טיטוס כו'. ומבואר דקאי על בית שני וחרבנו וכמו שכתבתי לעיל על הפסוק (פסוק ה) שחת לו ובאשר היו אז צדיקים גמורים וזהירים בעבודת בית המקדש. וטיטוס ידע מאלהי ישראל וכי הוא ית' מכרם לרומים וכמו שכתבתי לעיל. אבל כאשר ראה שהוא עושה בישראל מה שלבו חפץ, חשב שהקב"ה הסיח דעתו כביכול מהם. וכמאמר ההוא מינא לר' יהושע בן חנניה עמא דאהדרינהו מרי' לאפי' מיניה

כדאיתא בחגיגה ד"ה ב' דבלא זה היאך אפשר שיהא צור חסיו בו מפקירם כ"כ אלא ודאי שוב אינו רוצה במ ובעבודתם. ואינו רוצה להשגיח עוד עליהם זהו כלל משמעות הפסוק לסוגיא דגיטין והוא נגד סוגי' דעבודה זרה הנ"ל.

[הן אמת שהתוס' בעבודה זרה שם יישבו דהוכחה דיין נסך אסור מוכח גם לפירוש הגמרא דגיטין משום דשפיר מוכח מהא דנקטי הגוים אלו עבודות ביחוד למדנו שגם המה עיקר עבודה זרה בכך אבל זה הישוב ליתא לפירוש רש"י גיטין דנ"ב וחולין דמ"א דניסוף היינו שכשן לעבודה זרה ולא ניסוך ממש. וזהו עיקר דעת השאלתות והרמב"ם הנ"ל דס"ל דניסוך אינו אלא אסור שתיה מהתורה ולא בהנאה. וכמו שכתבתי בהעמק שאלה קס"ב א"כ אזיל ישוב התוס' שהרי עבודת השכשוך לא היתה במקדש כלל ועל כורחך הכוונה יין נסיכם של עבודה זרה אלא שני פרושים הם, וכן כתוב בפרש"י כאן בשם הספרי]

ונראה דפשט זה הפסוק מוכח כשני הפירושים וכדרך משנה תורה שהרבה מקראות אי אפשר לפרש לפי הפשט אלא בשני אופנים. והכי נמי מוכרח בזה הפסוק דהתחיל וסיים בלשון יחיד צור חסיו בו יהי עליכם ובאמצע הפסוק מדבר בלשון רבים יאכלו ישתו יקומו. אלא משמעות אי אלהימו משמעו חול וקודש. חול משמעו אדלמעלה ואמר הקב"ה אי אלהימו של הכשדים ושאר אלה"ע. ועל זה קאי אשר חלב זבחינו יאכלו ישתו יין נסיכם יקומו ויעזרוכם ראו עתה וגו'. וקודש היינו ענין בפני עצמו על חרבן בית שני ואמר טיטוס אי אלהימו של ישראל צור חסיו בו. יהיה עליכם סתרה. ראו עתה וגו'. ומדויק שפיר הכפל יקומו ויעזרוכם יהי עליכם סתרה דיקומו ויעזרוכם קאי על אלה"ע דסבורים דכל עבודה זרה שלהם מצליחים עתה יקומו ויעזרוכם בעת מטה הצלחתם. אבל על שאלת טיטוס לישראל אי אפשר לשאול יקומו ויעזרוכם שהרי הוא בעצמו ידע דצורם מכרם. אבל השאלה דעל כל פנים יהי עליכם סתרה להגן מחמת המציק כ"כ.

פרק לב, לט

לט ראו עתה פי אני הוא ואין אלהים עמדי אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא ואין מידי מציל :

ראו עתה כי אני אני הוא. כפל מלת אני מתפרש על שני אופנים. לפי המשמעות דפסוק הקודם לפי הפירוש של חול דקאי על הכשדים ומחריבי בית ראשון מתפרש אני אני כדאיתא בב"ר פרשת מקץ מאני של בשר ודם אתה יודע מה אני של הקב"ה. פרעה אמר אני פרעה וגו' כך נתגדל יוסף כשיבוא העת שיאמר הקב"ה אני עשיתי ואני אשר על אחת כמה וכמה. פירוש דמשמעות אני לפרקים באו על ישיות האומר וכמו שכתבתי בספר במדבר י"ד כ"א בפסוק ואולם חי אני והכי מתפרש פסוק שאנו בו. כי אני שברתי הכל. אני הוא. הנני בא להראות ישיות שלי כביכול. היינו כבודו שהוא תכלית הבריאה שחל ע"ז שם אני.

ואין אלהים עמדי. אין שום אלהות בעולם ולא כמו שתם חושבים דכח אלהות שלכם עשה זאת.

אני אמית. לישראל. **ואחיה** פליטת ישראל **מחצתי** כח האומות שהרעו לישראל,

ואני ארפא. כח שיורי ישראל.

[ואמר ואני ארפא ולא ארפא לבד. לכלול בזה תחיית המתים כדאיתא בפסחים דס"ח].

ואין מידי מציל. אין אלוה שיהא יכול למחות על זה. והיתה הידיעה מהקב"ה כשירצה בעתו

לפדות את ישראל ולהרים קרנו אזי יתראה גודל כחו.

ולפירוש השני בגמ' בגיטין הנ"ל צריך לפרש לשון כי אני אני הוא. לא כמו שסבורים שהקב"ה

הסיח דעת מישראל ונשתנה דעתו חלילה מאשר היה, אלא אני שהייתי מתחלה אלהי ישראל

אני הוא לעולם.

ואין אלהים עמדי. מעולם לא מסרתי השגחתי לאלוה אחר.

אני אמית. לא בהיסח הדעת נהרגו כל כך [רבים] בשעת החורבן, אלא בהשגחתי. ועתה -

ואחיה. את המותר.

מחצתי. כלל הליכות האומה.

ואני ארפא. להקימה בשעת הגאולה.

ואין מידי מציל. אין מי למחות על ידי.

(הרחב דבר: והכי מתפרש לשון התנא במסכת אבות אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה

אני. פירוש אם לא אראה בשבילי כל הנצרכים לי מי יראה בשבילי. וא"כ הרי מחויב אנכי

לראות בשבילי ככל אדם מהעובדי כוכבים העמלים לצרכם. מכל מקום כשאני לעצמי שאני

עושה בשבילי בלי צד רצון ה' בכך היינו לפרנסת עצמו או אשתו ובני ביתו וכדומה אלא רק

לרצונו ממש מה אני. מה חשיבותי בעולם ומה ישיות שלי. דא"כ הרי אני ככל המון האדם ולא

הוא כן ישיות של ישראל).

ומכאן ואילך מתחיל גאולה השניה העתידה במהרה בימינו כאשר יבואר.

פרק לב, מ

מ כִּי-אֲשָׁא אֶל-שָׁמַיִם יְדִי וְאָמַרְתִּי חִי אֲנֹכִי לְעֵלָם :

כי אשא אל שמים ידי. המפרשים ביארו שהוא לשון שבועה כמו דבר המלאך לדניאל. וירם

ימינו ושמאלו אל השמים, וכמו הפירוש בספר שמות ו' ח' מה שאמר ה' אשר נשאתי את ידי.

ולא נראה בעיני דזה הלשון אל השמים לא שייך אלא במלאך, ובשעה שנראה עומד על הארץ

הרים ידו כמו שנשבע במי שגבוה מעל גבוה ית'. אבל לא שייך זה הלשון על מאמר ה' ית'.

אלא כאן הוא הכונה אחרת שביאר הכתוב סדר גאולה העתידה במהרה בימינו בשני ענינים:

א' היאך תהיה חשיבות ישראל בעיני אוה"ע אחר שהיו שפלים כ"כ כמה מאות שנה;

ב' ואיך יהיו אוה"ע נענשים.

ואמר על הראשונה. **כי אשא וגו'.** הנה כבר נתבאר בתחלת השירה דשמים עיקר משמעו כח המשפיע. והנה בשנות הביניים, כאשר כסה אופל הבערות בעולם, לא היו חכמי אוה"ע חוקרים בחכמת הטבע ולא חקרו אלא באמונתם, ובמה שלמעלה מהטבע רק בכח המדמה. ועל כן היו ישראל הנלוזים מכל חכמתם וארחותם בזוים בעיניהם. כי לא ידעו את ה' וישראל עמו וכח חכמתם. אבל כאשר **אשא אל שמים ידי** - שאתן כחי לגלות כל סתרי הטבע כמה השפעה יש בכל יסוד ובכל בריאה להשפיע ברכה וטובה בעולם; ופירוש **ידי** - יכולתי. וכן פירוש רבינו ניסים גאון בספר המפתח, ראש פרק ה' דמסכת ברכות, ויהיו אז חכמי אוה"ע חוקרים בזה הרבה עד שיעמדו על נפלאות הבורא ית'. ובזה שיהיו עסוקים בחכמת המשפיעים יכירו כח ישראל וחכמתם, מלבד שבזה לא נגרע כוחם, ואדרבה מעתה יכירו וישכילו חכמת ישראל ותעודתם מכבר לעבוד אך את ה' יוצר כל הבריאה וממילא יתגדל שמו ית' בעולם.

וזהו שמסיים הפסוק אשר ע"י זה. **ואמרתי חי אנכי לעולם,** וכבר נתבאר שלשון חיות לא שייך לומר על הקב"ה אלא על תכלית הבריאה בהתמלאות כבודו ית' בכל הארץ. ומן אז שברא העולם נוכל לחשוב שהוא חי וקים. מה שאין כן לפני היצירה לית מחשבה תפיסא ביה. משום הכי אמר דבזה שיגלה סתרי הטבע המשפיעים בשפע רב, אשר לא ידע אדם מזה עד כה, אז יתגלה כבודו וחי לעולם, וממילא יכירו חשיבות ישראל עמו, ויהיה מה שיהיה. [ועיין בספר שמות ט' ל"ה שכך היה ביציאת מצרים, דאיזה משך לפני הגאולה היו בני ישראל חשובים בלב פרעה ועבדיו].

פרק לב, מא

מא אִם-שְׁנוֹתַי בְּרֶקְ חֲרָבִי וְתֵאֵחַז בְּמִשְׁפַּט יְדֵי אֲשִׁיב נֶקֶם לְצָרִי וְלִמְשַׁנְאֵי אֲשִׁלֵּם :

אם שנותי וגו'. עתה מדבר על ענין השני אם שנותי אם אבא למידה זו. אבל אינו מבורר אם יגיע לענוש אוה"ע. דבאמת אם יצויר שיענשו האומות בכליון כפי אשר סבלו ישראל אצלם במשך אורך הגלות לא ישאר מאוה"ע מאומה שהרי אין אומה ולשון שלא הרעו לישראל באיזה משך. אבל באמת לא יענשו אותם האומות שכבר חזרו בהם וישראל אצלם בכבוד ובטוב כמה שנים ויכפור אדמתם בזה כאשר יבואר. והכי מוכח מאגדה דריש מסכת עבודה זרה (ב,א-ב) שיבואו מלכי אוה"ע לדין על שלא עסקו בתורה, וגם מלכות רומי בכלל. ומבואר שאינו דן על שהרעו כ"כ לישראל, ולא עוד אלא שיאמרו שעשו טוב לישראל וכמה סיבות שעסקו ישראל בתורה הרי הדין לא יהא אלא על השעה שישבו ישראל בקרבם בשלוח. וא"כ אם היו כל האומות בעת הגאולה וסמוך לה מלפניו מטיבים לישראל, לא היה עונש ברק החרב כלל. [זולת מלחמת גוג ומגוג שאינו מחמת שהרעו לישראל בימי הגלות. רק מחמת שיבואו אז למלחמה על ישראל וירגזו על ה' ועל משיחו]. אבל אם יהיה איזה אומה ומלכות שירע לישראל אז ולא יכפור אדמתם במה שיש בו ישראל בתוכם בשלוח עליהם הוא אומר **אם שנותי ברק חרבי** ואז **תאחז במשפט ידי** לא אתנהג ברחמים כי אם במשפט.

אזי **אשיב נקם לצרי**. יהיה בתורת נקמה במה שהצרו לעם ה' שנקראו מחמת זה צרי. ונקמה היינו באותו אופן שהצרו יגיע להם.

ולמשנאי. תרגום אונקלוס בעלי דבבי היינו שהרעו במה שהקניטו בדברים כמו שכתבתי לעיל ל" פסוק ז' במשמעות בעלי דבבי ואמר דלהם **אשלם**. באיזה עונש לפי ערך ההקנטה וה' שופט צדיק. אבל לא שייך בזה נקמה ששיגו מדה זו, אלא תשלומין אחרים, וכמו שכתבתי לעיל ל"ה.

פרק לב, מב

מב אֲשָׁכִיר חֲצֵי מַדָּם וְחֲרָבִי תֹאכַל בְּשָׂר מַדָּם חָלַל וְשָׁבִיָּה מְרֹאֵשׁ פְּרָעוֹת אוֹיֵב :

מדם חלל ושבִיָּה. קאי על אשכיר חצי מדם ופירוש שני אופני דם. א' דם חלל הרוגים ממש. ב' ושבִיָּה. פצעי השבויים.

מראש פרעות אוֹיֵב. קאי על וחרבי תאכל בשר ופירוש איזה בשר. ראש פרעות, והוא מלשון פרא אלא דבאל"ף משמעו פרע מדרך ארץ ופרוע משמע בלי סדר נכון כראוי. כמו וראשו יהיה פרוע ומזה בא הפסוק בפרוע פרעות בישראל. כי פרוע הוא כי פרעה אהרן כמבואר במקומו ובאשר דבזמן הגאולה כבר יהיו כלל אוה"ע מכירים את ה' ועמו ישראל ונוהגים בו בכבוד ובדרך ישר כמו שנתבאר בפסוק הקודם. ואם ימצא איזה מקום ואומה שמתנהגים עם ישראל ברע אינו אלא פרוע מסדר נכון לפי הליכות עולם. על כן אמר מראש פרעות אוֹיֵב. הראשון שבפרעים הללו המה יפלו בחרב ה'.

פרק לב, מג

מג הֲרִנִּינוּ גוֹיִם עִמּוֹ כִּי דָם-עֲבָדֶיךָ יִקּוּם וְנִקָּם יִשְׁבֵּי לְצַרְיֹו וְכֹפֵר אֲדַמְתּוּ עִמּוֹ:

הרנינו גוים עמו. שבחו והודו לישראל.

כי דם עבדיך יקום. שהרי אתם רואים כמה נוקם דם עבדיך שנשפכו בהריגה וכדומה.

וגם ונקם ישיב לצריו. מי שעושה עמם רע ומיצר להם משיב ג"כ נקם.

וכפר אדמתו עמו. ומכל מקום הרי אתם יודעים כמה דם ישראל נשפך גם בכם וכמה צרות סבלו ואף על פי שאותם האנשים והדורות ספו תמו מכל מקום הרי האדמה לעולם עומדת ומהראוי היה אשר לארץ לא יכופר דם ישראל ששופך בה. אבל מכל מקום יכופר אדמתו ע"י עמו שישבו בקרבם בשלוח. וא"כ עליכם להרנין ולהודות לעם ה'.

פרק לב, מד

מד וַיְבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַשִּׁירָה-הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם הוּא וְהוֹשֵׁעַ בֶּן-נוּן :

ויבא משה וגו' באזני העם. עמה שכתבתי בספר שמות כ"ד ז' משמעות באזני העם שהוא הבנה בעמקות לגדולי ישראל. כך היה בשירה זו אחר שקרא בתורה באזני כל קהל ישראל

בא עוד הפעם לאהל מועד ודבר באזני העם ענינים עמוקים שבה. וקיים בזה דבר ה' ושימה בפיהם כמו שכתבתי לעיל (לא, יט).

הוא והושע בן נון. כבר ביארנו לעיל (לא, יט) אשר יהושע לא נצטוו על זה כלל ורק משה קרא שירת האזינו בספר תורה ואח"כ כשבא עוד לבאר להם וכבר כהה אורו ולא היתה שכינה מדברת מתוך גרונו. על כן כשבא לבאר היה יהושע עוזרו בשליחות משה, כדי להבין ולהשכיל לכל העם. ומשום הכי כתיב כאן הושע ולא יהושע, משום שלא עשה זאת בשביל שהוא יהושע רבן של ישראל אלא בשביל שהוא הושע תלמידו של משה רבינו שנקרא הושע.

פרק לב, מה

מה ויכל משה לדבר את-כל-הדברים האלה אל-כל-ישראל :

ויכל משה. ולא כתיב ויהושע הוא מכל שכן שיהושע דבר בשליחות משה ומשום הכי נקרא הכל על שמו. ולשון ויכל משה לדבר את כל הדברים האלה היינו דברי הביאור ואריכות הדברים שפירש לכולם ונתרבו השאלות והתשובות עד שכלה משה אותם ואמר שיפסיקו מזה. וכיוצא בזה בספר בראשית י"ז כ"ב.

פרק לב, מו

מו ויאמר אלהם שימו לבבכם לכל-הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום אשר תצומו את-בניכם לשמר לעשות את-כל-דברי התורה הזאת :

אשר אנכי וגו' אשר תצומו וגו'. המה שני חלקי התורה. חלק אגדה שהוא מעיד בם. וזהו **אשר אנכי מעיד בכם היום.** וחלק הלכה הוא **אשר תצומו את בניכם.** והוי כמו דכתיב שתי פעמים לכל הדברים אשר אנכי וגו' וכל הדברים אשר תצומו וגו' והרבה כן במקרא. **לשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת.** אלו היה הכונה לעשות כמצות התורה אינו מובן הטעם **כי לא דבר ריק הוא מכם.** היאך יעלה על הדעת דצווי ה' הוא ריק, ותו קשה דרשת הירושלמי פאה פ"א ה"א אמר רב מנא: כי לא דבר רק הוא מכם. ואם ריק הוא - מכם ריק, שאין אתם יגיעים בתורה. ומה זה שייך למעשה המצות. אלא פירוש **לשמור** - זהו משנה, לזכור מה שכבר למדם משה, **לעשות את כל דברי התורה הזאת** להעמיד על נכון דיוק המקרא, וזה נקרא עשיית הדברים ממש, כמו שכתבתי כמה פעמים.

[וזוהו אשר מנה **לשמור לעשות** לעשה בפני עצמו. כמו שכתבתי בספר ויקרא י"ח ה'. ולהרמב"ם אינו אלא פרטי מצות ת"ת, דנחשב לאחד].

פרק לב, מז

מז כי לא-דבר רק הוא מכם כי-הוא חייכם ובדבר הזה תאריכו ימים על-האדמה אשר אתם עברים את-הירדן שמה לרשתה :

כי לא דבר רק הוא מכם. כל קוץ ודיוק שבם אינו ריק מכוונה וענין. ודייק הכתוב מכם כבר דרשו בירושלמי (פסוק מו) והוא דרך דרשו מוסרי. אבל לפי הפשט בא לאפוקי אה"ע שאף על פי גם המה למדים מקרא וכך הוא רצונו ית' כמו שכתבתי בספר ויקרא י"ח ה' אבל אין זה אלא בשטחיות הפרשה. מה שאין כן כל דיוקים באותיות התורה שהיה אותה תיבה ראויה להכתב בצורה אחרת וכדומה בחסר ויתיר ומזה נלמד כל דרשות עפ"י י"ג מדות וכדומה. והוא עיקר התלמוד ופלפולה של תורה כדאיתא בנדרים דל"ח א' לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו, שנאמר כתב לך פסל לך מה פסלתן שלך אף כתבן שלך. ומשה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל וכמו ביארנו ריש פרשת דברים. ומסיק הגמרא שהוא פלפולא בעלמא ויבאר הרא"ש פלפולא בעלמא הבנה וחרפות, והיינו כתבן שלך, כי כל החכמה והשכל רמוזים בכתב התורה בצורות האותיות עכ"ל פירוש באותיות התיבה היאך היא כתובה. וכל זה אינו אלא לישראל לדידן הוי מאומה לדרוש ולהוליד מזה הלכות אבל לדידהו לא הוי מאומה ואין להם עסק בזה כלל וכדאיתא בסנהדרין (נט,א) דעובד כוכבים העוסק בתורה ה"ז כבא על ארוסה וכמו שכתבתי בביאורי בספר ויקרא שם. ומשום הכי כתיב כי לא דבר רק הוא מכם. אבל לדידהו הוא ריק.

כי הוא חייכם. הוא לתועלת החיות דמשמעו גם חיות הגוף גם שלמות הנפש כמו שכתבנו כמה פעמים בהוראת חיים. ועיין לעיל ו' כ"ד.

ובדבר הזה תאריכו ימים וגו'. תועלת מיוחדת היא בארץ ישראל שהיא שומרת שלא נבוא לעבודה זרה שעלולים להכשל כמו שנתבאר יפה בפרשת נצבים ולמוד התורה אגוני ומצלי מיצרא דעבודה זרה. ובפתיחתא דאיכה איתא ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא אמרי כתיב ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו מתוך שהיו מתעסקים בה המאור שבה היה מחזירן למוטב. נמצא דמה שתדקדקו בדברי התורה לעשות הפרשה מתוקנת תועלת שתאריכו ימים על האדמה וגו'.

פרק לב, מט

מט עלה אל-הר העברים הזה הר-נבו אשר בארץ מואב אשר על-פני ירחו וראה את-ארץ כנען אשר אני נתן לבני ישראל לאחזה :

הר העברים. שיש בו שני עברים. עבר מזרח היה שייך למואב. ומעבר המערבי היה שייך לנחלת בני גד. וכאשר מבאר עוד אשר בארץ מואב. צד המזרחי שבו שייך עדיין לארץ מואב. אשר על פני ירחו. הוא צד המערבי ושייך לישראל. והזכיר ה' כל זה משום שנחלק שני צדדי ההר לענין עליית משה למות כאשר מבאר **וראה את ארץ כנען וגו'.** שם בצד שעל פני ירחו תעמוד ותראה.

פרק לב, נ

נִוְמַת בְּהָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹלָה שָׁמָּה וְהֶאֱסָף אֶל-עַמִּיךָ כְּאֲשֶׁר-מַת אֶהְרֵן אַחִיךָ בְּהָר הַהוּא וַיֶּאֱסָף אֶל-עַמּוּיוֹ :

ומות בהר אשר אתה עולה שמה. דווקא באותו הר אבל לא באותו מקום וצד שתראה משם. אלא באותו הר מצד השני של ארץ מואב. וכדכתיב להלן ל"ד ה' ו' בארץ מואב למיתה וקבורה.

פרק לב, נא

נֹא עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם בִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִי-מְרִיבַת קִדְשׁ מְדַבֵּר-צֵן עַל אֲשֶׁר לֹא-קִדְשִׁתֶּם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

על אשר מעלתם בי. כבר נתבאר בפרשת מי מריבה (במד' כ) ענין מעילה זו שהיה שנוי בטבע שלא מרצון הקב"ה שישבו מימיו של הסלע שהיה כבר ונעשה לטבע אלא שנעצר, והיה זה כעין עצירת גשמים, והיה הרצון שיבוא משה ואהרן בכח הלכה ותפלה אחריו לפני ה' שעומד שם באותה שעה וישבו אותם המים שהיה עד כה. ולא היה נס כלל, אלא כמו שהתפלה מועלת בעת עצירת גשמים שירדו גשמים. וכאשר כעס משה ולא יכול לבוא לדבר הלכה ותפלה. על כן הכה במטה ויצאו מים אחרים גרועים מהמים הקודמים ונמצא נס מחדש. וזה נקרא מעילה שהוא שנוי בטבע העולם. וכבר נענש רבא בעת שעשה נס שלא ברצון ה', כדאיתא בתענית פרק ג' (כד, ג), והיה נזוף מחמת זה כדאיתא חולין דף (קלג, א).

בתוך בני ישראל. באשר שענין כזה הוא נוגע לכבוד ה' שנראה כמגיס דעתו כלפי מעלה ונקרא נוגע בכבודו ית' כדאיתא ברכות די"ט שהוא בכלל כ"ד דברים שמנדין על כבוד הרב על כן הוא קשה יותר במה שהיה בפרסום רב בתוך בני ישראל.

על אשר לא קדשתם אותי בתוך בני ישראל. לא עשיתם פעולה שיראו ב"י שאני קדוש בתוכם ומשגיח עליהם בטבע לא דווקא בדרך נס שמייוחד לזה משה דווקא. מה שאין כן אם היה בא ע"י תפלה.

פרק לב, נב

נב כי מנגד תראה את-הארץ ושמה לא תבוא אל-הארץ אשר-אני נתן לבני ישראל :

ושמה לא תבוא וגו' אשר אני נתן לבני ישראל. כלומר לא שאינך ראוי לזכות בארץ ישראל אלא בשביל שאני נתן אותה לבנ"י על כן לא תוכל לבא גם אתה דעיקר העונש היה מדה במדה שלא יזכה להורות לישראל דרך הליכות החיים בארץ ישראל, שכל אותה הכנה שעשה הקב"ה עם הסלע היה כדי ללמד לבנ"י דרך בעת שתהיה עצירת גשמים ובשביל שקלקל בזה משה רבינו היה העונש שלא יביא ואתם להורות שם, וכמו שביארנו כל זה יפה בפרשת חקת (כ"ב).

העמק דבר לפרשת וזאת הברכה

פרק לג

פרק לג, א

א וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בִּרְךְ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מוֹתוֹ :

וזאת הברכה. באשר נתברכו בני ישראל מיעקב אבינו ומבלעם. על כן הקדים הכתוב אשר זאת הברכה הגדולה מכולם היא **אשר ברך משה** באשר הוא **איש האלהים** שהשכינה היתה מדברת אז מתוך גרונו כמו שהשכינה מברכת.

לפני מותו דכבר נתבאר (לעיל לא,א) דבשירת האזינו לא היתה השכינה מדברת בקרבו ועל כן לא קרא השירה אלא מספר תורה משום הכי כשהקדים הכתוב לקרוא למשה איש האלהים היינו שהשכינה מדברת בקרבו הוצרך לפרש דמשום שהיה סמוך למותו. על כן התלקחה בכוחו היפה שלהבת יה אשר האיר בימי חייו. וכמו נר הכבה שהוא מתמוטט. מכל מקום לפני רגע אחרון האש נאחזת ביסוד האש. והוא מתלקח בכח. כך נשמת הצדיק בעת הסתלקותו ומוכנת להאחז בצרור החיים, הרי הוא מתעלה בכח היותר ראוי לנשמה זו. וכך אמר אליהו לאלישע כשבקש ממנו פי שנים ברוחו. והוא מדה יותר גבוהה מכח אליהו. (מלכ"ב ב,י) השיב לו אם תראה אותי לקח מאתך יהי לך כן דמשום דאז יתעלה אליהו בעצמו פי שנים מאשר היה בגוף בשר ודם. ויהיה אפשר להאציל מרוחו על אלישע זה הכח. וכך היה משה רבינו באותה שעה במעלה היותר גבוהה.

פרק לג, ב

ב וַיֹּאמֶר ה' מַסִּינִי בָּא וְזָרַח מִשְׁעִיר לְמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פֶּאֶרָן וְאַתָּה מִרְבַּבַת קִדְּשׁ מִיַּמִּינִי (אֲשֶׁדֶת) [אֲשֶׁדֶת] לְמוֹ :

ה' מסיני בא וזרח משעיר למו. העולם עומד בהשגחת ה' הפרטית ע"י תורה ועבודה וגמ"ח. והנה כח העבודה היה ביד אוה"ע וחסידיהם משעת בריאת שמים וארץ. וביחוד היה מגיע מעלה זו לבני שעיר מיצחק אביהם שהיה יסוד העבודה כמו שנתבאר בספר בראשית. אבל משעה שנבחרו ישראל בסיני **זרח משעיר** מכחו היפה של שעיר **למו** היינו לישראל. וכדאיתא בזבחים (מה,ב) לרצון להם ולא לאוה"ע. ועל כן אין מביאים נסכים שאף על פי שקרבנם טעון נסכים מכל מקום אין המה מביאים היינו משום שנסכים המה המרצים את הקרבן כמאמר הושע הנביא (ט,ד) לא יסכו לה' יין ולא יערבו לו זבחיהם כלחם אונים וגו'.

הופיע מהר פארן. הוא ישמעאל. ומדבר במעלת גמ"ח שבודאי ישנו בכול אוה"ע. וביחוד בבני ישמעאל בני אברהם שהיה בעל גמ"ח נעלה. בכל זאת בשעת שנבחרו ישראל במתן תורה

הופיע חוזק זה הכח בישראל מחמת שגמ"ח להחזיק לומדי תורה הוא העולה על כל אופני גמ"ח שבעולם וכאשר יבואר עוד לפנינו. וזה אינו כי אם בישראל.

ואתה מרבבת קדש. כל העולמות מתנהגים באמצעות שרי מעלה. ואפילו כל מין וכל גידולי קרקע יש לו מזל ברקיע כמבואר בב"ר (י,ו). ומשעת מתן תורה נמסר הנהגת העולם לפי השגחתו ית' על ישראל וכדאיתא ביבמות פרק הבא על יבמתו (סג,א) אפילו משפחות הדרות באדמה אין מתברכות אלא בשביל ישראל שנאמר ונברכו בך. נמצא שהקב"ה אתה לישראל מרבבת קדש המה שרי מעלה.

ובמה נעשה כל אלה הגדולות **מימינו אש דת למו** בזה שהיה בימין הקב"ה אש דת. וכבר אמרו בשם הגר"א ז"ל דבתיבות דת למו מבואר תלמוד. ויש לבאר יותר דמשום הכי כתב אש דת. ולא דת אש. כמשמעות הענין. אלא משום שדרך התלמוד הוא כמו כח האש, אשר ניצוץ מהאבוקה עושה אבוקה גדולה אחרת. וכן ניצוץ מזה האבוקה עושה עוד אבוקה ע"י צירוף דברים המרחיבים כח הניצוץ. כך הוא דרך התלמוד. שמתחלה בבוא הלכה נחקר ע"י עיונה של תורה נעשה דת. ואח"כ מזו ההלכה שכבר נגמר. חוקרים דין שני ע"י חקירות התלמוד. ומהדין השני מוסיפים לקח לבוא עוד לברר הלכה אחרת. נמצא תחלה אש ואח"כ דת. ואמר בלשון למו שהקב"ה מסייע לעמל האדם להוציא דבר לאורה. ועיין מה שכתבתי בספר שמות ל"ד כ"ז.

פרק לג, ג

ג אף חבב עמים כל-קדשיו בידך והם תכנו לרגלך ישא מדברתיך :

אף חבב עמים. אף על פי שהקב"ה חבב כל אוה"ע. וכמאמר ה' כי לי כל הארץ. מכל מקום אינו דומה לחבה יתירה של ישראל. ופירש ההבדל ביניהם בשני דברים. א' שאוה"ע כל קדושו. החביבות אינו אלא מי שהוא פרוש מאומתו להכיר את בוראו ולדעת יד ה' כי חזקה היא. ולא סתם עובד כוכבים שהוא אינו מכיר את בוראו כלל והרי הוא כבהמות נדמה. ב' **בידך.** אפילו מכיר את בוראו. אינו אלא בידך, היינו, שהן כדאים למעשה ידי ה', כדכתיב אף ידי יסדה ארץ. והיה התכלית שיכירו גם המה שהוא ית' הבורא כמו שכבר נתבאר בפרשת שלח (יד,כא) בפסוק ואולם חי אני וימלא כבוד ה' ולעיל בשירת האזינו (לב,מ) בפסוק כי אשא אל שמים ידי וגו'. ויותר מזה אין תכלית ורצון מאוה"ע אם לא שנתגייר מרצונו. והרי הוא ישראל ממש. מה שאין כן והם. שהם ישראל שאנו מדברים בהם. וכן פירש בפענח רזי לפי דרכו. והא דכתיב בלשון רבים יבואר לפנינו.

תכנו לרגלך. מתפרש בשני אופנים. א' לת"ח וכדאיתא בב"ב (ח,א) תני רב יוסף אלו ת"ח שמכתתים רגליהם מעיר לעיר ומדינה למדינה ללמוד תורה. ב' בהמון ישראל. והמשיל דכולם מקטנם ועד גדולם הולכים איש אחר חבירו להרגלם בשמירת מצות התורה. ואין צריך לפרוש עצמו לזה. אלא הרגלים הולכים מעצמן איש אחר חבירו. וכמו שמנקפים איש רגלי חבירו בהילוכו סמוך לו.

ומשום הכי כתיב כאן בלשון רבים ולא כמו בסמוך ישא מדברותיך בשביל שבמליצה זו נשתנו שני אופני עם ה'. משום הכי כתיב בלשון רבים כמו שכתבתי בספר במדבר כ"ג כ"ב בפסוק אל מוציאים ממצרים כתועפות ראם לו. והיה ראוי לכתוב תכו לרגליהם. אלא שנרמז במליצה שכל זה היינו משום שהולכים בדרכי ה' איש לפי ערכו. וא"כ משמעות **לרגלך** - של הקב"ה הרי הבדל א. **ישא מדברותיך**. כלל האומה בין ת"ח בין המוני נושאים הנהגת הקב"ה את עולמו. שהרי הכל נתנהג ע"י מעשי ישראל, אם בתורה אם בעבודה אם בגמ"ח. ומשמעות מדברותיך - הוא הנהגה פירש המתנהגים מהנהגתך ולא מלשון דיבור, דא"כ דבריך או דברותיך מיבעי. ואמר מדברותיך לשון רבים. כאשר יבואר לפנינו שתי הנהגות שהקב"ה מנהיג עולמו הרי הבדל ב'.

פרק לג, ד

ד תורה צוה-לנו משה מורשה קהלת יעקב :

תורה צוה לנו משה מורשה. במה נעשה כל זה שישראל חביבים הם. ע"י תורה צוה לנו משה. היינו חלק פלפולה של תורה שנתנה מתחלה למשה כמו שנתבאר בראש הספר (א,ג) שבערבות מואב נתנה לישראל. והזהירונו על זה בכל משנה תורה, משום הכי כתיב צוה לנו משה. והכי נתפרש לעיל ד' מ"ד פסוק וזאת התורה אשר שם משה. וכמו שכתבתי עוד לעיל א' ג' בפסוק בלאכי (ג,כב) זכרו תורת משה עבדי. והכי דעת חז"ל בפסוק שאנו עומדים כמבואר בסנהדרין (צא,ב). אר' יהודה אמר רב כל המונע הלכה מפי תלמיד, כאלו גוזלו מנחלת אבותיו, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב - מורשה היא לכל ישראל מששת ימי בראשית. הרי דאינו מפרש המונע מקרא מאדם בישראל. אלא הלכה מפי תלמיד שיש בו כח לשמוע ולהבין. וכן דרשו שם (נט,א) אמר ר' יוחנן, עובד כוכבים שעוסק בתורה חייב מיתה, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה. וזה לא מיירי אלא עוסק דמשמעו בעומק הלכה ומוסיף לקח כמו שכתב הט"ז באו"ח סימן מ"ז (א). וכמו שכתבתי בספר ויקרא י"ח ה' באורך ובביאור.

והכי משמעות הכתוב לפי הפשט. שהתורה אשר צוה לנו משה. היא **מורשה קהלת יעקב**. כמו ירושה שמגעת בלי עמל עצמו. כך מגיע זכות עיונה של תורה שת"ח עמלים בה. בירושה לקהלת יעקב שהן המה המון עם ה' מחמת שכח העיון אי אפשר אם לא שמחזיקים את העמל בה בלי שום דאגת פרנסה. ובזה גם המחזיקים זוכים בה ובזכותה וכדאיתא בפרק מקום שנהגו (פסחים נג,ב) כל המטיל מלאי לכיס של ת"ח זוכה ויושב בישיבה של מעלה. שנאמר כי בצל החכמה בצל הכסף. ובירושלמי סוטה פ"ז ה"ד וברבה פרשת קדושים איתא עתיד הקב"ה לעשות צל וחופה לבעלי מצות אצל בעלי תורה שנאמר כי בצל החכמה בצל הכסף ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו'. ועוד הרבה אגדות חז"ל.

(הרחב דבר: והמשורר בתהלים (ח,ב) אמר בשם מלאכי מעלה ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים. מפי עוללים ויונקים יסדת עוז למען צורריך להשבית

אויב ומתנקם. הכונה שמלאכי מעלה נפלאו על כבוד שמו ית' שבכל הארץ הבא ע"י ישראל. עד שיש להם מקום לבקש שהלואי יתן הוד כזה על השמים. וביאר המשורר ע"י מי בא זה הכבוד. מפי עוללים ויונקים. והוא משל על יגיעי תורה שמבואר במכילתא פרשת בשלח לא ניתנה תורה אלא לאוכלי מן שניה לה אוכלי תרומה. והטעם שעמל תורה בעי דעתא צילותא וזה אי אפשר אלא באוכלי מן. שהיו בטוחים במזונות ולא נצרכו אפילו לשום טובת הנאה. שניה לה אוכלי תרומה. שגם המה בטוחים יותר מאוכלי מעשר. כי הבעלים יראים להשהותן בבית שלא יהיה מי מאנשי ביתם נכשל באיסור מיתה בידי שמים וכמו שכתבתי לעיל כ"ו י"ג. אבל בשביל שטובת הנאה לבעלים משום הכי אין דעת המקבל שפויה כ"כ. ומכל מקום גם להם כח ועוז לעמל בתורה. ולזה אמר המשל עוללים ויונקים. עולל הוא עובר לא ראה אור השמש. והוא ניזון במעי אמו. ואינו נצרך אפילו לבקש פרנסתו ממנה. ויונק גם הוא פרנסתו מזומנת ובטוחה. ויותר משהבן רוצה לינק האם רוצה להניק. אבל מכל מקום לפעמים נצרך לבכות ולבקש מאמו שתיניקהו.

וכן בזמן הזה יש עמלי תורה בית הוריהם בכבוד ורצון והמה נמשלו לאוכלי מן. ויש ניזונים בנדבת אחרים שרוצים לזכות בתלמוד תורה. ונמשלו לאוכלי תרומה. ואמר המשורר כי ע"י שני אופנים אלו. יסדת עוז התורה, ובכוחה להשבית אויב ומתנקם. שכך הוא עיקר זכות התורה כמו שכתבתי כמה פעמים. ופירש אויב הוא בלב ומתנקם הוא בפועל. כל זה הוא כבוד ה' ע"י ישראל. מה שאי אפשר להשיג ע"י מלאכים. והמה מתקנאים בנו שזכינו לכח עמל תורה שבא ע"י עוללים ויונקים.

והוסיף המשורר כי אראה שמ"ך וגו'. שנמסר כל הידיעות בזה כל אדם המעלה אפילו באוה"ע. על זה מסיים מה אדיר שמך בכל הארץ. ולא ביקשו בזה אשר תנה הודך על השמים. דבכחות אלו שהמה טבעיות שגב כח המלאכים הרבה מכח אנושי. הרי למדנו דכבודה של תורה ועוזה אינה באה כי אם ע"י מורשה קהלת יעקב. המחזיקים את העוללים ויונקים. ועיין מה שכתבתי בספר במדבר כ"א בשירת הבאר.)

פרק לג, ה

ה ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל :

ויהי בישרון מלך. עתה בא לבאר לשון מדברותיך שמשמעו שני אופני הנהגות. והנה כבר ביארנו (לעיל ו,ד) בפסוק שמע ישראל ה' אלהינו. שיש שני אופני הנהגות העולם בהשגחת ה' ית'. הא' מעורב עם הטבע ומכונה בשם מלכות. והב' למעלה מן הטבע. למי שדבק בקונו יתברך ונקראת תפארת. כמו מלכותא דארעא. דכל המדינות מתנהגות עפ"י חקי המלוכה הקבועים. מכל מקום עם מי שקרוב למלך עמו מתנהג המלך למעלה מחקי המלוכה. כך מי שקרוב ודבוק במחשבתו לקונו ית' הוא למעלה מן הטבע. וכדאיתא בסנהדרין פרק דיני ממונות דר' חנינא לא היה ירא מן הכישוף ומקשה הגמרא והא אמר ר' יוחנן למה נקרא שמם כשפים שמכחישים פמליא של מעלה ומשני שאני ר' חנינא דנפישא זכותיא. והכונה בזה.

דהא דאמרינן שמכחישים פמליא של מעלה אינו אלא הנהגת כוכבי לכת שהמה גלגלי הטבע. והכישוף למעלה מהם. אבל ר"ח הוא למעלה מן הטבע וגם למעלה מן הכח של הכישוף. ואמר כי ראשית היה הנהגת ה' בישראל **מלך** - במדת מלכותו ית' ואמר **ויהי** דמשמעו דבר חידוש. משום שבימי משה לא היה כן, אבל ויהי היינו במי יהושע שעבר כל חלוץ למלחמה. **בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל**. ישורון הוא כנוי העליון שבישראל. וכלשון הפסוק אין כאל ישורון (להלן פסוק כו). וכמבואר בב"ר (עז,א). וא"כ היה ראוי שתהיה הנהגת ישורון למעלה ממדת מלכות. וכן היה ראוי ליהושע ושאר גדולי הדור שהיו ודאי ראויים למדת תפארת כמו ר' חנינא. אבל **בהתאסף וגו'** - שהיה ענינו לצורך הדור בכלל, ונגרר הפרנס אחר הדור, וכדאיתא בערכין (יז,א) הפרנס לפי הדור. ובירושלמי שם פ"ג שהכל הולך אחר הדור, והדור לא היה במעלה זו. ומכל מקום נקראים ישורון. דכח האסיפה בכלל ישראל המה בבחינת ישורון לענין שכח זכותם רב, שאם ההכרח להיות נס נגלה להצלתם לא יבצר מהם גם זאת. ועל זה נאמר (פסוק כו) אין כאל ישורון. אבל במקום שאפשר להיות הצלתם בדרך הטבע. תלוי לפי זכות הדור ומעשיו.

פרק לג, ו

ו יחי ראובן ואל-ימת ויהי מתיו מספר :

יחי ראובן. ראשית הנהגה טבעית בהשגחה נסתרת היה ראובן, דחלוצי צבא היו שלו ראשונה.

ואל ימות. משום דבדרך מלחמה טבעית אפילו המנצחים לא ינקו רע לאבד כמה נפשות במלחמה. על כן ביקש משה שראובן **יחי** יצליח במלחמה **ואל ימות** - שתהיה ההשגחה עליו לטוב שאל ימות כלל.

ויהי מתיו. האנשים הרשומים ומצוינים מכונים בשם מתי. כמו שכתבתי לעיל ב' ל"ד מלשון מ"ר ויקרא (פ"ג,ו).

ואמר בתפלה שיהיו אנשי חיל שלו בעלי מלחמתו מספר. אנשים הראויים כל אחד ואחד להמנות. ולא כמו כל נדודי מלחמה שאין הקפד אם חסר אחד ומשום הכי נקרא אין דרכו להמנות כפרש"י זבחים ד' ע"ב א' דמשום הכי נקרא שור אין דרכו להמנות. משום שבעדר שלם אין הקפד להקונה ומוכר אם חסר אחד או יתר אחד. וכמו כן הוא בגדוד אנשי חיל אין אחד נקרא ראוי להמנות. מה שאין כן בראובן יהא הקפד אם יחסר אחד. וזהו מתיו מספר.

פרק לג, ז

ז וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה ואל-עמו תביאנו ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה :

וזאת ליהודה. עיקר מדת מלכות הוא ביהודה.

שמע ה' קול יהודה. דמדת מלכות באה בעזר תפלה, כמו שכתבתי בספר שמות (יד, טו) בפסוק מה תצעק אלי. הוכחה מכמה מקומות שבטוחים היו שיצליחו. ומכל מקום התפללו. וכך דרכו של דוד וכל שבטו נוהג. שקודם שיצאו למלחמה היו מתפללים.

וזהו שאמר דוד בראש הקינה על שאול. למד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר. יבואר להלן י"ב שהזהיר בשעה זו ללמד קשת. וטכסיסי מלחמה. ועדיין יש לבאר מדוע הזכיר דוד ביחוד את הקשת יותר מחרב וכדומה. אלא נכלל בזה עוד כונה. דיודע פירוש מאמר יעקב אשר לקחתי בחרבי ובקשתי בצלותי ובעותי. ונתבאר במקומו. דצלותי היינו תפלה קבועה של ש"ע. ובעותי הוא בקשה המיוחדת בעת צרה. ואמר דוד שמעתה יש ללמד בני יהודה להתפלל לפני יציאה למלחמה.

ואל עמו תביאנו. אף על פי שהוא בעצמו בעשרה מתפלל מצטרף תפלתו לכל עמו שבשדה המלחמה וכדאיתא שלהי מסכת ר"ה (לה, א) דשליח ציבור מוציא עם שבשדות דאניסי ונחשב בזה תפלת רבים ביותר.

ידיו רב לו. אחר התפלה לא יהיה נצרך כ"כ לזרוע עמו אנשי המלחמה, אלא יהיה ידיו רב לו לגבר חיילים.

ועזר מצריו תהיה. כמו שנתבאר לעיל דאפילו המנצח ועושה גבורה לא ימלט גם הוא מחצים וקשת, על זה אמר ועזר מצריו תהיה - שיהיה נמלט מצריו בהשגחה פרטית.

פרק לג, ח

ח וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש חסידך אשר נסיתו במסה תריבהו על-מי מריבה :

ח וללוי אמר. עתה החל לברך השבטים שעיקר סגולתם שיתנהגו ע"י מדת תפארת שהוא למעלה מן הטבע. והיא מדברו השניה של הקב"ה. וראשית מדה זו היה שבט לוי במדבר ולדורות. ואמר **תמיך ואוריך לאיש חסידך.** היא ברכה ללוי תומיך ואוריך. באשר שיבואר בסמוך שיש שני אופני חסידות. אחד נדרש לתמימות יתירה. ואחד נדרש להזהר הרבה שיכון לאמת ודרך הטוב והישר בעיני ה'. על כן בירך את השבט שיהיה הקב"ה לעזר למי מהם שילך בחסידות באופן הנצרך לתמימות. ויהי כן להאיר הדרך למי מהם שילך בחסידות באופן הנצרך להאיר לו.

ואמר לאיש חסידך לשון רבים כמו בשר חסידך. ולא אמר לאיש חסידך בשמים וארץ. כמו לא נתן חסידך לראות שחת. אלא בשביל שיש חסיד בזה הפרט ולא בזה. על כן אמר דמלוי יצאו שני אופני החסידות וא"כ הוא איש חסידך. אבי של החסידים. וביאר שני אופני החסידות. כי דרך החסידות וגידרה (אינו כמו שגדר במס"י שהוא דקדוק במצות יותר מדי. וזה אינו אלא ענף הבא מגדר החסידות אבל עיקרו) הוא להתהלך עם קונו למעלה מטבע אנושי. וכמו מה שנקרא בין אדם לחבירו איש חסדו. שמשמעו שעושה עמו טובה מופלגת ממנהג אנשים. כך משמעות חסיד בין אדם לשמים הוא בהפלגה על טבע האנושי. וזה הוא בשני אופנים. א' נכלל בעשרת הדברות (לעיל ה, י) ולעיל (ז, ט) בשם אוהביו. וב' נכלל שם בשם שומרי מצותיו.

ומפרש כאן דשניהם היה בשבט לוי. הא' להצדיק פעולת ה' עמו ולברך אותו באהבה אפילו על הרעה שרואה שמגיע אליו כמעשה הרשעים ואינו מוציא בעצמו על מה הגיע לכך. מכל מקום הולך בתומו עם ה' להתדבק באהבת ה' ולברכו. ועל זה מצלין ובלשון חסידים תתרום. ולברך על הרעה בקבלת אהבה כשם שמברך על הטובה. ואף על פי שכן הוא חובה כדאיתא בפרק הרואה (ברכות ס,ב) על הא דתנן חייב אדם לברך על הרעה וכו' וצריך לקבלונה בשמחה. מכל מקום אינו טבע אנושי. ומי שמקיים זה הדבר בשלמות נקרא חסיד. ואמר דמלוי יצא אהרן הכהן הראש.

אשר נסיתו במסה. הראשונים ז"ל וכן תרגום אונקלוס ביאורו מלשון נסיונות. ואין משמעות מסה בכך. אם לא שנימא דמ' של מסה הוא מ' השימוש כמו משכן. והנון חסר. ונשלם במה שהסמך דגושה והרמב"ן פירש במקום מסה ומריבה. וא"כ היה ראוי להיות במסה הב' בפתח כמו לעיל ו' ט"ז כאשר נסיתם במסה. והנראה שהוא מלשון המסות. דשרשו הוא כמסוס נוסס. שממסה את הגוף כמו שכתבתי בספר שמות א' י"א ובספר הלז ד' ל"ד. והכונה כאן במיתת נדב ואביהו. שאלו מתו והיו להם בנים. אף על פי שמכל מקום היה נחשב לצרה גדולה מיתת שני בנים כמוהם על פני אביהם. מכל מקום היה מקום להתנחם שהרי תחתם יקומו בניהם ולא הלכו חמס. אבל כאשר מתו בלי בנים הרי נמסו לגמרי. ומכל מקום לא עזב אהרן את דביקותיו ואהבת ה' באותה שעה עד שנדבר עמו ה' פ' י"ן ושכר. ועוד נתנסה. תריבהו על מי מריבה. דצרת מיתת נדב ואביהו על כל פנים הבין אהרן שהקב"ה רב עמו על דבר העגל כמו שביארנו שם על הפסוק וידום אהרן. אבל גזרה שנגזרה על אהרן במי מריבה. אף על פי שבעצם הדבר אין זה צרה גדולה. שהרי מת בן מאה ושלוש ועשרים שנה. ועולמו ראה בעיניו בכבוד והדרת זקנים מה שאין למעלה הימנה. אבל הריב שרב עמו ה' ואמר שהוא מת על זה החטא והוא יודע בעצמו שלא היה לפניו עצה לדבר אל הסלע. אחר שמשה נתבלבל ונסתם מקורו ואין לו לפתוח פה במקום משה. מכל מקום רב עמו ה'. והוא לא הרהר אחר זה. כמו שכתבתי בספר במדבר כ' כ"ז שעלה על ההר ברצון. והבין כי כך רצון ה' מאיזה כונה פנימית. ואין לנו להרהר אחריו ית'. והריב אינו אלא עלילה ותסקופי דברים.

והנה לזה החסידות נדרש מדת התמימות בהפלגה. להחליט כי אין לנו שום רצון כי אם רצונו ית'. ואין לנו לחקור ולבקש דעת על מה הוא רוצה כך. והקב"ה ית' יודע תכלית זה הענין. על זה ברך משה שיהא הקב"ה מסייע להבא להחזיק במדה גבוהה זו לדורות. ויהי זכות אהרן החסיד עומד לזרעו.

פרק לג, ט

ט האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בְּנוֹ לא ידע כי שְׁמֵרוֹ אִמְרָתְךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ :

האומר וגו'. עתה מבאר כי יצא מלוי דרך החסידות השני. שהוא במעשה המצות. וגם זה נתבאר במכילתא פירש ולשומרי מצותיו בשני אופנים. האחד לעשות בהפלגה מטבע האדם.

והשני שמשתדל לזכות את הרבים וכדאיתא ביומא (פז,א) שעל זה האופן כתיב לא תתן חסידך וגו' ואמר משה כאן דגם שני האופנים של חסידות מושרשים בזה השבט. האחד האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו וגו'. והנה בגמרא יומא (סו,ב) פירשו זה הפסוק על כלל שבט לוי בשעת העגל ואביו היינו אבי אמו כו'. אמנם יש לדקדק הרי לא נזכר שם כי אם איש בבנו ובאחיו. (שמות לב,כט) ולא אמר באביו ובאמו. ויש לומר דלפי דקיימא לן בסנהדרין (פה,א) שאין הבן נעשה שליח לאביו להכותו ולקללו. והיינו משום שאפשר באחר. והכי נמי משום כבוד אם לא היה ראוי להרוג בעצמו את אביה. ופירוש לא ראיתיו. שלא השגיח להצילו ומסרו לחבירו להרגו.

אבל לפי הפשט קאי על בני קרח שלא הלכו אחר דעת אביהם ואמם שהיא היתה עיקר במחלוקת כמבואר ברבה פרשת קרח (יח,טו) על פי פסוק באיוב. והמה בניו החסידים נתגברו כ"כ על טבע דעת אנושי וסרו מאחריהם. וכתוב לא ראיתיו בלשון יחיד. דמשמעות ראה כאן. הוא קבלת דעתו כמו ראה אני את דברי אדמון. ולא היה רבותא שלא קבלו דעת אמם, אלא על שלא ראו דעת אביהם שהיה אדם גדול ג"כ ונוח היה להמשיך אחר דעתו רב אנשים. והמה בניו לא נמשכו אחריו.

ואת אחיו לא הכיר. זה קאי על כל השבט במעשה העגל. שהיה עסק העברה משער לשער במחנה בקנאה לה' כ"כ עד ששכחו כל אשר להם וקורבת אחוה כמו שביארנו באותו מעשה שלא היה אפשר להגיע לאותו מעשה הנפלא אם לא בזה האופן.

כי שמרו אמרתך. הן בני קרח הן כלל בני לוי בזה שנהגו בעצמן הפקרות לצאת מטבע אנושי על מה היה כך לא בשביל שטבעם היה כך להיות רחוק מהורים ומאחיה חלילה. אלא משום כי שמרו אמרתך. בגדולת אהרן ובניו או במאמר ה' עברו ושובו משער וגו' (שמות לב,כז). זה לבד הוציאם למעלה מטבע אנושי. כמבואר בספר שמות.

ובריתך יצורו. זה האופן השני של שומרי מצותיו דמבואר שם על פי מכילתא היינו המקימים אמונת ה' ובריתו לרבים. ואם שלא הגיע עד כה כל זמן שהיה משה קיים ולא בא מעשה לידם. אבל ידע משה בנבואה אשר המה בריתך יצורו לעתיד שע"י שבט לוי תתחזק בכמה דורות ברית הקב"ה לישראל.

והנה לזה החסידות של מעשה המצות במסירות נפש נדרשת זהירות הרבה ועל זה בירך משה ואוריך. היינו שיהא אור תורת אמת. מכשרתם לזה החסידות שיראו לכון הדרך הישרה, ולא יהא בא לעשות מעשהו זר, מעשהו שלא על פי דעת תורה. והרי לוי ופינחס שניהם קנאו על הזנות ומסרו נפשם על זה. והנה פינחס עלה בשביל זה לגרם המעלות. ולוי גער בו אביו. וכיוצא בזה הרבה ומשום הכי שנינו במסכת אבות ולא עם הארץ חסיד. שנדרש לזה דיוק רב לשקול הפעולה לפי הזמן והמקום וגם בכמה דברים נדרש לכללי התורה שאינם מבוארים.

(הרחב דבר: ועכ"ז התפלל דוד המלך ע"ה שמרה נפשי כי חסיד אני ואיתא בברכות (ד,א) לוי ור"י חד אמר כך אמר דוד, לא חסיד אני? שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד ג' שעות. ואני

חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך. וחד אמר כך אמר דוד לא חסיד אני? שכל מלכי מזרח ומערב יושבים בכבודם ואני ידי מלוכלכות בשפיר ושליה ולא עוד, אלא כל מה שאני עושה כו' עם מפיבושת כו' והדבר תמוה. למאי חקרו חסידותיו של דוד. ודאי יש עוד הרבה ענינים שהתנהג בחסידות כמו מה שהתגבר על רצונו ולא הרג את שאול ועוד הרבה. אלא משום דקשה לחז"ל לפי הפשט וכי אפשר לומר לפני ה' שישמור אותו מפני שהוא חסיד וראוי הוא לכך. והלא אין צדיק בארץ לבא בזרוע בשביל מעשיו הטובים. להכי פירש חד אמר שהחסידות היתה התמימות הנפלאה להודות לה' על משפטי צדקך היינו על הטובה מעין הרעה כדאיתא שם (ס,א) וזהו מרוב בטחון במדת טובו ית'. והיינו מה שסיים באותו פסוק הושע עבדך אתה אלהי הבוטח אליך. וחד אמר דהכי פירושו שמרה נפשי שלא אחטא. כי חסיד אני מתנהג בחסידות במעשים שקרובים להסיר מורא וכבוד מלך. ויהיה הקלקול רב. על כן שמרה נפשי לעבדך הבוטח אליך שתוליכני בדרך הישר. והיא ברכת משה שהיא אוריך לאיש חסידך. ועל זה יתפלל כל חסיד להיות נשמר מן המעוות.)

פרק לג, י

י יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ישימו קטורה באפך וכליל על-מזבחך :

יורו משפטיך ליעקב. ברכם עוד שיהיו מורי הוראה כי כבר הבדיל ה' את כל שבט הלוי להיות נושאי ארון ברית ה' היינו כח התורה כמו שנתבאר בפרשת עקב (לעיל י,ח). וברכה זו היא בשני אופנים.

א' הוראה הפשוטה מה שכבר נגמר הדין על פי משפטי הקודמים ומחוקקי ישראל. יבאו המה שבט לוי ויורו הלכה למעשה לכל שואל. וזהו ליעקב והנה אהרן לבדו נתברך מפי ה' במה שאמר ולהורות את בני ועתה ברך משה את כל שבט לוי וכדאיתא ביומא פ"ב (כו,א) לא אתי דאורי אלא משבט לוי. וביבמות דפ"ו איתא דבראשונים כתיב (דבהי"ב יט,א) ושוטרים הלויים לפניכם.

ב' ותורתך לישראל. עוד יורו לתלמידים המכונים בשם ישראל. איך לעשות הלכות מחודשות, וכמו שאמר יאשיהו המלך (בדהי"ב לה,ג) ללויים המבינים לכל ישראל וגו' עתה עבדו את ה' אלהיכם ואת עמו ישראל. וביארנו סוף פרשת בא וריש פרשת דברים שהזהירם להרביץ תורה ומשום הכי אמר להלויים המבינים לכל ישראל.

ישימו קטורה באפך. מובן מאליו דזו הברכה מיוחדת רק בכהנים. שהרי לויים אסורים. וכליל על מזבחך. היינו עולות. והנה זה אינה ברכה כ"כ. שהרי נצטוו על כך. אלא בשביל הברכה שתבוא על זה ביחוד משום הכי הקדים הסיבות שיביאו הברכה על אלה שני הדברים.

פרק לג, יא

יא בְּרַךְ ה' חֵילו ופֶעַל יְדָיו תִּרְצָה מִחַץ מִתְּנִים קָמְיוּ וּמִשְׁנָאֵיו מִן-יְקוּמָן :

ברך ה' חילו. עבור ישימו קטורה באפך תהיה ברכה זו. וכדאיתא ביומא (כו,א) דקטרת מעשרת. וטעם הדבר. דכבר נתבאר בספר בראשית בהרחב דבר כ"ז וכ"ז ובספר במדבר כ"ד ו' דגמ"ח נמשל לריח טוב של בשמים וגם נתבאר סוף פרשת תצוה (ל,א) דקטרת מזכרת זכות של גמ"ח. וגם זה ידוע דגמ"ח מביא פרי יפה בעוה"ז כמו שכתבתי בספר בראשית שם ובברכת יוסף (בראשית מט,כו). על כן גם המקטיר קטרת ומעלה זכרון גמ"ח לפני ה' משיג ג"כ שכר העושה גמ"ח.

ופועל ידיו תרצה. עבור וכליל על מזבחך. וכמו שהביא עולה כתיב בו (א,ד) ונרצה לו. והיינו שמשיג בזה דעת עליון. או מפיק רצון ותפלה, כמו שכתבתי ריש ספר ויקרא ושם (כב,יח) הכי נמי כהן המקריב משיג זו התועלת בשעת הקרבה. הכלל, דכהן המקריב דומה לבעלים שמביאים הקרבן בסגלת הקרבן. משום הכי נשתוו לענין אנינות כדאיתא במו"ק (יד,ב). ופרש"י בד"ה והא כה"ג ע"ש.

מחץ מתנים קמיו. עבור יורו משפטיך ליעקב. וכבר נתבאר כמה פעמים דזכות התורה הוא חרב של ישראל להיות נלחמים עם אוה"ע. וכדאיתא במסכת מכות (י,א) עומדות היו רגלינו בשערי ירושלים עומדות היו רגלי ישראל שלא ימוטו במלחמה, שערי ירושלים שהיו מלאים בתורה. ועוד ביארנו בספר בראשית (יב,יז וכו,ה) ובכמה מקומות. משום הכי באה הברכה עבור כח התורה שביד הכהנים והלויים שיהיו מתגברים במלחמה ואמר שתי ברכות מחץ מתנים קמיו נגד יורו משפטיך ליעקב. שהוא הוראה במה שהוא מקובל והמורה מדמה מילתא למילתא על כן דבר שבא לפניו. ועל ותורתך לישראל. שהוא המלמד דרך פלפולה של תורה לתלמידיו אמר. ומשנאיו מן יקומו. שהוא יותר מהראשון שאינו אלא מחץ והכאה בשעת מלחמה, אבל יוכל להיות שמיד יקומו ויתגברו במלחמתם שנית. אבל ברכה זו היא שהמחץ תהיה באופן שלא יקומו עוד כמו שיהי במלחמת חשמונאי עם מלכות יון.

(הרחב דבר: וענין הבדל הברכה לפי כח התורה מבואר במסכת עירובין (נג,ב). דוד דגלי מסכתא כתיב ביה (תה' קיט,עד) יראיך יראוני וישמחו. שאול דלא גלי מסכתא כתיב ביה (שמו"א יד,מז) ובכל אשר יפנה ירשיע. ופרש"י לא היה זוכה להורות כהלכה. והוא תמוה לומר על שאול שלא הורה כהלכה. ותו, דאותו פסוק מיירי בהצלחת שאול. וגם מיירי במלחמה ולא בהוראה. אלא ודאי הפשט במקומו דשאול היה מתגבר במלחמה והרשיע לעשות שמות בארץ אויביו, והיה מוכרח לעשות כן כדי שלא ישובו מיד להלחם. והוא משום שלא כבשם תחתיו. וזהו לשון ירשיע. אבל דוד, כשכבש לא עשה שמות כ"כ. והוא משום שכבשם ושם בה נציבים שלו. ומשום הכי כתיב בדוד (שם יח,יד) ויהי דוד לכל דרכיו משכיל. כמו שביארנו בספר במדבר כ"ד ח'. ובאשר יראי ה' אין להם שמחה על חורבן הישוב אפילו של שונאיו כמו שראינו הנביאים ירמי' ויחזקאל שקוננו על זה. משום הכי כתיב בכבוש דוד יראיך יראוני וישמחו שלא שמתי שמות בארץ. ופירשה הגמרא בטעמו של דבר דדוד גלי מסכתא היינו שתורתו והוראתו היו עפ"י הכרח העיון עד שנעשה משנה ומסכתא. ומשום הכי הצליח כן במלחמה שיהיה קבוע. מה שאין כן שאול שלא הורה אלא מצד הסברא ומדמה

מילתא למילתא. וזה אינו משנה ואפשר יבא אחר וחקרו בסברא אחרת על כן היה הצלחתו לשעה. וכך בא הברכה בכהנים ולוים. ולפי כח תורתם. כך תהיה הצלחת מלחמתם. (והנה לפי סדר הכתוב היה ראוי לברך תחלה מחץ מחנים קמיו על יורו משפטיך ליעקב וגו' ואח"כ ברך ה' חילו. על ישמו קטורה וגו'. אבל בא ללמדנו ששכר גמ"ח עבודה בא קודם לשכר תורה דזכות התורה מתאחר אחר יגיעה רבה וסוף הכבוד לבוא כמו שכתבתי בפרשת עקב י' א' שרמז לנו משה רבינו בתורה כל זה. משום הכי הקדים כאן הברכה על קטרת ועבודה ליגיעת התורה שבאה באחרונה.

פרק לג, יב

יב לבנימין אמר ידיד ה' ישכן לבטח עליו חפץ עליו כל-היום ובין כתפיו שכן :

לבנימין אמר. טבע שבט בנימין וגדוליו להתהלך בדרך החסידות והפקרות למעלה מטבע אנושי בבטחון כאשר יבואר. על כן סמך ברכת שבטו לשבט לוי. והיינו שבעת שמת שאול והיה דוד מקונן עליו והחל לפני הקינה ללמד את בני יהודה קשת. הנה היא כתובה על ספר הישר. ולא היה אותה שעה ראוי לאזהרת מלך מה שנוגע לעניני מדינה. אלא היא מכלל הקינה, שבעת מלוך שאול היה דוד בעצמו מתגבר על גלית במקל ובאבן, ולא היה נצרך ללמד בני יהודה קשת. והיינו משום דזכות שאול היה אז. אבל היום ההכרח ללמד בני יהודה קשת. והנה היא כתובה על ספר הישר הוא ס' דברים כדאיתא בעבודה זרה פרק ב'. (כה,א), והיינו פסוק שאנו עומדים בו. דברכת יהודה היה ידיו רב לו. ובברכת בנימין כתיב ישכון לבטח עליו. ואין צריך לרוב טכסיסי מלחמה ועוד נתבאר בספר בראשית בברכת יעקב (מט,כז)

(הרחב דבר): והכי מבואר במכילתא פרשת בשלח והובא בתוס' מסכת סוטה פ"ז רי"א בשעה שעמדו ישראל על הים אמר יהודה אני אלך לים ובנימין אמר אני אלך תחלה קפץ שבטו של בנימין והיו שרי יהודה רוגמים אותם שנאמר שם בנימין צעיר רודם רד ים. שרי יהודה רגמתם. משל למלך שהיו לו שני בנים אמר לגדול הקיציני בשלש שעות ביום ולהקטן אמר הקיציני עם עמוד השחר. הגיע עמוד השחר ובא הקטן להקיץ אמר הגדול לי אמר אבא בשלש שעות. והקטן אמר לי אמר אבא להקיצו עם עמוד השחר וכיון שצהבו זה בזה הקיץ המלך. אבר בני שניכם רציתם לקיים דברי לשנכם אשלם שכר. כך לשבט יהודה נתן מלכות בית דוד ולשבט בנימין נתן בית המקדש. והמשל נפלא. וגם תחלת הענין יש להבין. מדוע גבר בנימין על יהודה. והיאך לא חלק לו כבוד. אבל הענין שגם קריעת ים סוף היתה מיועדת להיות באחד משני אופנים. אם בהנהגת נס נסתר סמוך להליכות הטבע. ועל זה הקדים הקב"ה רוח קדים עזה כל הלילה ומייבש והולך לאט לאט אם בדרך נס נגלה שבשעת קפיצה בעומק הים יהא נקרע. והכל לפי הכנה של ישראל. אם לא ימסרו נפשם באמונה לקפוץ בים. אזי יהא בדרך השגחה פרטית על הליכות הטבע. ואם ימסרו נפשם באמונה אזי בעל כורחו יהא נקרע פתאום. והיה דעת שבט יהודה שכבודו של הקב"ה להמעית הנס כל האפשר. על כן אין ראוי לקפוץ בים עד שיתייבש ע"י הרוח והיה נצרך עוד לשהוי איזה שעות ואז ילכו תחלה כאשר

יהודה גבר באחיו. אבל דעת בנימין היה שכבודו של הקב"ה הוא הראות נס נגלה. על כן אין רצונם לשהות כלל. ואחר דשבט יהודה לא היה ברצונם לילך עתה על כן ילכו הם תחלה. והנה קפץ שבטו של בנימין ונקרע פתאום. והיינו מכיין להמשל שהמלך צוה לבנו הגדול להקיצו בשלש שעות ביום כדרך של מלכים. כך נתן הקב"ה דעת ורצון שבט הגדול שהוא יהודה להלוך בהליכות הטבע להראות שהקב"ה מהוה הכל והטבע בידו. ונתן דעת ורצון שבט הקטן שהוא בנימין להתהלך בדרך גבוהה ונעלה להראות שהקב"ה אדון הכל ומשדד הטבע לגמרי. על כן נתן הקב"ה ליהודה מלכות בית דוד שמתהלכת בדרך הטבע כמו שנתבאר לעיל. ולבנימין נתן בית המקדש שנסים קבועים היו בו.)

והנה כמו שאנו מפרשים שהיה בטחון שאול במלחמה למעלה מהטבע. כך היו בטחונם בהוראה שלא יהיה טועה ונלכד בהוראה שלא כהוגן אפילו בלי הכרח וחקירה משום הכי היו הוראותיו בלי קביעות מסכת כמו שכתבתי לעיל בהרחב דבר. ולא היה חש שיהיה מדמה שלא באמת. וטועה בהוראותיו. וכך היו נצחונותיו במלחמה כמו שכתבתי לעיל שלא שם נציבים בארץ אויביו ולא ירא שמא יתגברו בימים יוצרו.

והיא ברכת משה גם בסיבה גם במסובב שדבר בשניהם בשבט לוי הקודם לו. ואמר **ישכון לבטח עליו**. סמוך לבו בטוח בה' שלא יהיה נכשל לא בהוראה ולא במלחמה.

חופף עליו כל היום. כמים הפנים לפנים כך השגחת ה' על יראיו, שהגין עליו כל היום שלא יהיה נכשל בשני הדברים הללו. ועיין מה שכתבתי בספר שמות ג' י"ד.

ובין כתפיו שכן. על הסיבה שהיא הוראה פירש לענין זכרון מה שלמד כבר שהוא הכרח לכל מורה הוראה בישראל. והזכרון מונח באחורי הראש כמו שכתב הראב"ע בפרשת יתרו. וכך הוכחנו בפירש פסוק ישעיה כ"ח י"ג למען ילכו וכשלו אחור ונשברו ונוקשו ונלכדו שפירשו שילכדו בהוראה [ועיין בארוכה בקדמת העמק השני אות ו'] ועל המסובב שהוא מלחמת ישראל משמעו של ובין כתפיו שכן. דבדורות שעברו היה מקום החרב בין כתפיים [ובמסכת מ"ק (כז,ב) כאלו חרב מונחת לו בין ירכותיו נוס'חת הרי"ף וברמב"ן בספר תורת האדם בין כתפיו וכן בסנהדרין (ז,א) לעולם יראה הדיין כאלו חרב מונחת לו בין ירכותיו נוסחת השאלות דר"א פרשת משפטים וכן ברמב"ם בין כתפיו] אך זה אינו אלא למי שאינו הולך למלחמה ומשתמש בה. דבשעה שאדם משתמש בו אז ודאי אוחזה ברכו. והמשיל בברכה דפחד ה' שנפל על לוחמיו כאלו חרב מונחת על כתפיו ויכול ללחום בו. והיינו ובין כתפיו שכן.

פרק לג, יג

יג וְלִיֹּסֵף אָמַר מְבֹרָכַת ה' אֶרְצוֹ מִמֶּגֶד שְׁמַיִם מִטֵּל וּמִתְהוֹם רִבְצַת תַּחַת :

מברכת ה' ארצו. בארצו ניכר שהיא אך ברכת ה' ולא ברכת אלהים שהיא בטבע הבריאה. אלא ברכת ה' באשר דשפע כזה לא נמצא אפילו במקומות המבורכים בטבע. ומפרש **ממגד שמים מטל**. באשר גידולי ארץ מתברכים בגשם ובטל. ובתהום. ואמר שכל מה שגדל בארצו יהיה מוטעם **ממגד שמים**. הוא הגשם. שגשמי ארץ ישראל מתוקים וכדאיתא בתענית (י,א)

דגשמי ארץ ישראל בכלל טובים מגשמי חו"ל. וכאשר כן היום עיקר שתיה הוא מי גשמים. מה שאינו כן בכל המדינות. ואמנם חלק יוסף היה הגשם מוטעם ביותר. וזהו ממגד שמים. **מטל**. מוטעם בטלי הברכה.

ומתהום רובצת תחת. מוטעם ממי תהום שרבה בחלק של יוסף כידוע דשכם הרבה עינות מים לרוב. מה שאין כן בכל ארץ ישראל. ובסנהדרין פרק חלק איתא דאחאב אמר כי עקר פוגלא מוצא מים. וכל זה היה בהר המלך שהוא בחלק יוסף.

פרק לג, יד

יד וממגד תבואת שמש וממגד גרש ירחים :

וממגד תבואת שמש. מבאר והולך ברכת ה' בהפלגה. באשר נמצא בה מכל מיני גידולי ארץ. מה שאינו כן בכל מדינה דאם יש בה שפע תבואה אינה מוצלחת למינים אחרים. אבל בארץ יוסף מבאר תחלה **וממגד תבואת שמש**. היינו מה שגדל פעם אחת בשנה על פי תקופות השמש. ומיקרו תבואה משום שמתייבשים ועומדים לסחורה למדינות אחרות והיינו תבואה וכמו שכתבתי בספר ויקרא י"ט כ"ה ולעיל י"ד כ"ב.

וממגד גרש ירחים. היינו ירקות שמתחלפים בכל ירח. והמה נאכלים מן הגנה ואינם נכנסים לקיום. ומה שמשתייר מאכילת הבעלים נשלכים לחוץ. ומשום הכי נקראים גרש שמגרשין לחוץ.

פרק לג, טו

טו ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם :

ומראש הררי קדם. היינו עשבים לרפואה ולסגולה. שעיקר גידולם בהררי קדם. וגם אלה נמצאו בשבת יוסף כדאיתא באיכה רבתי שר' יהושע התפאר לפני הקיסר שאין דבר שחסר בארץ ישראל כדכתיב ולא תחסר כל בה. והראהו מינים שאינם נמצאים כ"כ. ובאשר אינם באים לאכילה לא כתיב ממגד. אלא מראש. שמשמעו מובחר שבמינים הגדלים בהררי קדם. **וממגד גבעות עולם**. יש מיני מאכלים שאינם גדלים כי אם בהרי שלג תמיד ונמצא גם אלו בחלקו של יוסף.

פרק לג, טז

טז וממגד ארץ ומלאה ורצון שכני סנה תבואתה לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו :

וממגד ארץ ומלואה. כל תבל ומלואה יש כמה מינים בזו המדינה שאינם בזו. והכל נמצא בהר המלך.

ורצון שוכני סנה. יש מינים שאינם נאכלים אלא למי שמרזה את גופו להיות פרוש מתאות העולם. ומכונים המינים הללו רצון שוכני סנה. שביקש אז הקב"ה לשכון דכא כביכול כך ברא מינים אלו למי שרצונו לחיות בזה האופן. גם זה נמצא בשבת יוסף.

תבואתה לראש יוסף. כל זה השפע ראוי לבא לראש יוסף. שהיה משפיע כל טוב במצרים. **ולקדקד נזיר אחיו.** על מה מגיע לו גם רצון שכני סנה. היינו מינים המכחישים את הגוף בשביל שגם יוסף התנהג בנזירות בשעה שפירש מאחיו. וכתוב בלשון קדקוד משום שמי שהוא נזיר ופרוש מן התבל עוסק בדבקות ומשוקע בדעת שהוא באחורי הראש. ועיין להלן כ'. ועיין מה שכתבתי בספר בראשית בברכת יעקב את יוסף.

פרק לג, יז

יז בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקֶרְנֵי רְאֵם קֶרְנָיו בָּהֶם עֲמִים יִנְגַח יַחְדּוֹ אֶפְסֵי-אֶרֶץ וְהֵם רַבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אֶלְפֵי מְנַשֶּׁה :

בכור שורו. שור הוא משפיע גדול לתבואה כדכתיב ורב תבואות בכח שור. על כן כינה השפעת שבט יוסף לשור. ובכור שור הוא המובחר שבמשפיעים ובאשר שהיה יוסף מצוין בגמ"ח ובהשפעת כל טוב על כן כינה אותו בכור שור כמו בכור מות דמשמעו המיתה המצוינת.

הדר לו. מתקבל לפניו. משום דיש משפיע טוב אבל באמת אינו איש חסד. אלא שבא להתיהר או לשאר ענין הנוגע לו. וא"כ אין הצדק שהוא עושה מתקבלת לו. מה שאין כן מי שהוא בטבעו נדיב לב וטוב המזג אז גם השפעתו מתקבל והדר לו. וכמו שאמר איוב צדק לבשתי וילבשתי. פירש לבוש צדק שלבשתי הלבשתי היה נאה ומתקבל כדרך איש עשיר שלובש בגד יקר מתקבל עליו מה שאין כן אם ילבישהו הדיוט ועני לא יהא מלבישו. ואמרה תורה דבכור שורו של יוסף הדר לו. באשר כי באמת הוא בעל חסד בטבע כידוע מדתו של יוסף בספר בראשית מ"ה ד' ומ"ח ט"ז ובכמה מקומות. וכן הליכות אותו שבט כמו שהעידו מלכי ארם שאמרו על מלך ישראל שמענו כי מלכי חסד המה. ועיין מה שכתבתי בספר שמות (ל, א, ז) בפ' מזבח הקטורת ומשום הכי השפעתו הדר לו.

וקרני ראם קרניו. אף על פי שיוסף הוא טוב המזג. שמא נאמר שהוא אינו יכול לעשות גבורות במלחמה כטבע חלושי המזג שאינם יכולים להרוג ולאבד כפי הנדרש למלחמה. על כן אמר וקרני ראם קרניו. לנגח בכח. ומשום דשור אף על פי שמנגח אין נגיחתו נוגעת למרחוק כי קרניו קונות משום הכי המשיל לקרני ראם שמנגח למרחוק והיינו שאמר בהם **עממים ינגח יחדו אפסי ארץ.** שיגיע עד קצה ארץ ישראל.

והם רבבות אפרים. זה יהושע שנגע במלחמתו מקצה ארץ ישראל עד קצהו.

והם אלפי מנשה. זה ירבעם בן יהוא מלך ישראל. והוא משבט מנשה כמבואר ברבה פרשת יחי'. והוא כבש כל ארץ ישראל מיד מלכי ארם עד שהשיב גם חמת ליהודה. ואף על פי שלא נשאר לו בעלי מלחמה כי אם עשרת אלפים רגלי ככתוב במלכ"ב (יג, ז) מכל מקום נגח עד אפסי ארץ.

פרק לג, יח

יח וְזָבֹלוֹן אָמַר שְׂמַח זְבֹלוֹן וַיִּשְׁשַׁכְר בְּאַהֲלֵיךָ :

שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך. לעולם זאת על ישראל בשעה שיוצאים למלחמה מייחדי' אנשים לתורה ולתפלה כל היום שיוצאים עם הלוחמים לאהלי השדה, וכדאיתא ברבה ריש פרשת מטות שבמלחמת מדין לקחו י"ב אלף לתפלה. ושם שנגו חרב לשונם בקול תורה וכדאיתא במגילה (ג,א) במלחמת העי מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק ואמר ר' יוחנן מלמד שלן בעומקה של הלכה. והיינו משום שצוה הקב"ה אז לשום אורב. היינו עצה למלחמה. על כן לן בגבורת מלחמתה של תורה וזהו ברכת משה. שמח זבולון בצאתך למלחמה. ויששכר באהליך. באהלי המחנה שעל שדה המלחמה עסוק בתורה ותפלה. דיששכר בעצמו לא היה בעלי מלחמה עד בא דוד כמו שכתבתי בברכת יעקב לבניו. אבל הלכו עם זבולון לתורה ולתפלה.

פרק לג, יט

יט עַמִּים הֲרֵ-יִקְרָאוּ שָׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי-צֶדֶק כִּי שָׁפַע יַמִּים יִינְקוּ וַיִּשְׁפְּנֵי טְמוֹנֵי חוּל :

עמים הר יקראו. למלחמה שיהיו נקבצים על ההר שמסוגל הרבה לנצח מכל מקום. **שם יזבחו זבחי צדק.** זבולון ויששכר יביאו תודה על הנצחון.

כי שפע ימים יינקו. משונאיהם שהגיעו דרך ים והביאו שפע רכוש על הספינות כמנהגם במלחמה כמו שכתבתי בספר בראשית י"ד י"א. ובנצחם נשאר הרכוש ביד זבולון. **ושפני.** דברים חשובים כלשון פסוק חגי יושבים בבתיכם ספונים פירש מתכבדים. ובגמרא איכא הרבה והכי פירשו בגמרא מגילה (ו,א) שפוני זה חלזון. ופירש רש"י שהוא חשוב כו'. **טמוני חול.** שהיו מטמינים דברים חשובים בחול שעל הים. וכל זה נשאר ביד יששכר וזבולון.

פרק לג, כ

כ וְלִגְד אָמַר בְּרוּךְ מְרַחֵב גֵּד כְּלָבִיא שְׁכֵן וְטָרֵף זְרוּעַ אֶף-קִדְקֹד :

ברוך מרחיב גד. אין הכונה שחלק גד היה רחב מכל השבטים שהרי לפי הנראה הגיע לחצי שבט מנשה יותר וגם אין שייך לשון הרחבה על חלקו המגיע לו. אלא פירש מרחיב גד שנטל יותר מחלקו שהרי תניא בספרי פרשת וזאת הברכה שמת משה בהר נבו בחלק ראובן ונקבר בגי בחלק גד ככתוב כי שם חלקת מחוקק ספון והאיך מצומצם ההר לשני שבטים. אלא כך הדבר שאותו המקום הוא נגד בית פעור ולא ירשו בני ראובן משום יראת עבודת כוכבים זו שכחה רב להמשיך את ישראל כמו שכתבתי לעיל ד' מ"ו בשם הספרי. אבל גד הרחיב חלקו. **כלביא שכן.** בלי פחד.

וטרף זרוע עף קדקוד. שהיה לו לירא מזרוע מואב יושבים על הספר. ומעבודת כוכבים פעור שכח דעת עבודת כוכבים זו רב להמשיך לב ישראל. על זה אמר אשר גד טרף זרוע מואב אף קדקוד של פעור ובשביל שכח הדעת הוא בעורף משום הכי המשילו בקדקוד. ומפרש בטחונו.

פרק לג, כא

כא וַיֵּרָא רֵאשִׁית לּוֹ כִּי-שָׁם חִלְקֵת מַחֲקֵק סָפוּן וַיֵּתֵא רֵאשִׁי עִם צְדָקֵת ה' עֲשֵׂה וּמִשְׁפָּטִיו עִם-יִשְׂרָאֵל :

וירא ראשית לו. ראשית ועיקר הבטחון היה כי שם חלקת מחוקק ספון. דמשה רבינו קבור שם וכדאיתא במדרש והובא בתוספות סוטה (יד,א) דבשעה שמגבהת עבודת כוכבים זו ראשה ורואה קבר משה אזי נשקע בארץ.

ויתא ראשי עם. הוסיף להזהר ע"י שהושיב שם ראשי עם לעסוק בתורה. בזה נכלל גבורי ישראל.

צדקת ה' עשה. במה שעשה ישוב במקום שהיה ראוי להיות חרב. הוא צדקת ה' החפץ בישובו של ארץ.

ומשפטיו עם ישראל. במה שהרבה שם לומדי תורה הועיל להרבות משפטים אלו הדינים כדאיתא בקדושין (לז,א). וניתוסף הרבה הלכות בישראל וכן יש לפרש גם במה שהושיב גבורים על ההר שהוא הספר ואי לא נתיישב משבט גד היה מתיישב מגבורי מואב. והיה קשה לישראל להנצל מהם. ועשה בזה צדקת ה'. ומכל מקום על כל ישראל לסייעו ולשלם הוצאות וכדומה וכדין מוציא הוצאות בשביל צבור עיין בחו"מ סי' קס"ג בהג"ה וסי' שפ"ח. וזהו ומשפטיו עם ישראל.

פרק לג, כב

כב וּלְדָן אָמַר דָּן גּוֹר אַרְיָה יִזְנַק מִן-הַבָּשָׂן :

ולדן אמר דן גור אריה. הנה גבורת ארי אינו ניכר במקום מרעה צאן כבשים ואילים שאין להם עוז להלחם. אלא ביער אם הוא מוצא שור פראי מנגח בקרניו וכחו רב מאד. בזה נצרך לגבורת ארי. אבל גור אריה שאינו כחזק כ"כ לא יתחר עם שור אלא נכנס במקום מרעה צאן וכך המשיל את גבורת דן שהוא כגור אריה אשר יזנק מן הבשן ששם מרעה אילים כמבואר בשירת האזינו. ומשמעות יזנק כתב הרמב"ם בפירוש המשניות חולין פ"ב (ו) קול הנשמע מנשימת בני אדם בשעת הנשימה. וענין זה הלשון לכאן דגור אריה בא בקול דק ועמוק כקול הזינוק ובזה מפחיד לב האילים ונופלים לפניו. וברכה זו הגיעה לשמשון שהראה כח גבורתו בהמון פלשתים ולא עם גבורי מלחמה ולא כיהודה שנלחם עם גבורים ואדירים ויכול להם. וטעם הברכה משום דדן היה לו זכות מעין תורה והיינו כח הדין כמאמר יעקב (בראשית מט,טז) דין ידין עמו וגו'. ואיתא ברבה פרשת יתרו (לג,ג) דמשום הכי נכתב פרשת מתן תורה בין משפטים לפניו ולאחריה ללמד שהתורה נמשלה למלכה ההולכת באמצע ושפחה לפניו ושפחה לאחריה כך תורה באמצע ודינים לפניו ולאחריה.

(הרחב דבר: ולא תקשה מאין בא לשבט דן כח הדין, אחרי שלא היה לו כח התורה דכבר הראה הכתוב בפרשת יתרו לדעת שאם אין דיינים על פי התורה אז יש להעמיד ערכאות שבסוריא היינו אנשים שאין להם דעת במשפטי התורה רק בדעת נוטה של בני אדם ולהביא

בזה שלום על ישראל. ולא עוד אלא אפילו מה שהיו שבט דן על פי רוב הזמנים עובדי עבודת כוכבים כידוע מכל מקום לא גרע זכות הדין לעשות שלו. והיינו דאיתא ברבה פרשת משפטים (ל,יד) בזה הלשון דוד אמר יראת ה' טהורה עומדת לעד מהו? כך אדם שונה מדרש הלכות ואגדות ואם אין בו יראת חטא אין בידו כלום. משל לאדם שאמר לחבירו יש לי אלף מדות כו' א"ל חבירו יש לך אפוטקאות ליתן אותם בהם אם יש לך כן הכל שלך ואם לאו אין בידך כלום. כך אדם שונה הכל א"ל אם יש לך יראת חטא הכל שלך ואם לאו אין לך כלום, שנאמר והיה אמונת עתך וגו' יראת ה' היא אוצרו לכך נאמר יראת ה' טהורה וגו' והנביא צוח ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. והוא פלא מה זה שייך לפרשת משפטים וגם מה זה הנביא צוח. אלא כך הענין, שלמד מדכתיב יראת ה' טהורה וגו' אחר כל המקראות תורת ה' תמימה. עדות ה'. פקודי ה'. מצות ה'. ואח"כ יראת ה' ללמד דכל אלה תלוי ועומד על יראת ה'. בלא זה אינם כלום. והרי משפטי ה' כתיב לאחר יראת ה'. למדנו מזה דלא כן זכות משפטים, דאפילו בלי יראת ה' יש בהם זכות שעושה מישרים בין אדם לרעהו. ועל זה מסיים והנביא צווח ציון במשפט תפדה, דנהי שאין לה זכות תורה ומע"ט שבין אדם לשמים אחר שעבדו עבודת כוכבים. אבל אכתי בזכות משפט תפדה וכן שביה בצדקה, וכך היה שבט דן זכות המשפטים גבר אצלו על כל דרכיו.).

פרק לג, כג

כג וּלְנִפְתָּלִי אָמַר נִפְתָּלִי שִׁבְעֵי רְצוֹן וּמְלֵא בְרַכְתָּ ה' יָם וְדָרוֹם יִרְשָׁה :

נפתלי שבע רצון וגו'. הנה שני אופנים בעשירות. א' עשיר הידוע בלשון העולם שיש לו הון ועושר בביתו. הב' הוא בלשון חכמים איזהו עשיר השמח בחלקו. ושני האופנים מרומז בירמיה ח' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו כי אם וגו'. ויש לדקדק דבחכם ועשיר כתיב חכם ועשיר ובגבור כתיב הגבור. אלא הענין משום דיש שני אופני עשירים וכמו שכתבתי. ושני אופני גבורים ושני אופני חכמים. אחד הידוע לכל אדם. ואחד הוא מבואר במשנה דאבות. ואמר הנביא דכל עשיר וכל חכם אין לו להתהלל. אבל גבור הכובש את יצרו יש לו להתהלל שהרי הוא משכיל ויודע את קונו אלא הגבור הידוע הוא אין לו להתהלל.

והנה נפתלי עשיר בשני האופנים הוא שבע רצון. היינו שמח בחלקו. וגם **ומלא ברכת ה'.** עשיר כמשמעו. **ים ודרום ירשה.** דיש אדם מוכשר לעבור בים ואינו מוצלח ביבשה ויש להיפך. ונפתלי היה בטבעו מוכשר גם לים וגם לדרום שהוא בלי שום ים. אלא נחלת שדה וכרם. והכל בירושה אצלו מלומד מנעוריו לכל דבר. זהו משמעות הברכה לפי הפשט. והרמב"ן הביא בשם מדרש רבותינו דקאי על דברי תורה ונמשך על לשון ברכת יעקב אבינו הנותן אמרי שפר (בראשית מט,כא) ומתפרשת ברכה זו. דמי שיש לו חידושי תורה ואין בכחו להגיד ולהציע לרבים אינו שקט ונח בדעתו. עד שיהא משכיל על שפתו כדכתיב שמחה לאיש במענה פיו. ויש שכחו רב בפיו אבל אין בכחו להעלות חדשות מדעתו על זה אמר **נפתלי**

שבע רצון. במה שיכול להציע לרבים. וגם **מלא ברכת ה'.** חדשות מדעתו שהוא ברכת ה'. וכבר ביארנו בספר שופטים (ה,יד) מני מכיר ירדו מחוקקים ומזבולון מושכים בשבת סופר. משום שנבחרו במלחמת דבורה עשרת אלפים מבני זבולון ומבני נפתלי והיינו משום שהיה אז כח התורה בקרבם. והיאך היה הדבר. מפרש דמני מכיר הוא חצי שבת מנשה שנגד זבולון ונפתלי בעבר הירדן ירדו מחוקקים. והיינו משבט יהודה בני יאיר בן מנשה כמו שכתבתי לעיל סוף פרשת דברים המה היו ראשי ישיבות. ומזבולון ונפתלי עלו הרבה תלמידים ובחזירתם לביתם הרבו והגדילו תורת רבם ושבת זבולון לא היה לו כח בפה להגדיל תורה על כן היו מושכים בשבת סופר שהיו כותבים לעצמם. אבל נפתלי לא היה נצרך לכך. אלא היה כחו בפיו ליתן אמרי שפר.

ים ודרום. ים הוא כנוי על שמועות מפי מורים ומלמדים. וכמו שפירשו חז"ל במסכת עירובין (נה,א) על ולא מעבר לים היא (ל,ג) שאפילו היא מעבר לים וכו' וביארנו לעיל ל' י"א דקאי על קבלת הרב. ודרום הוא חלק יהודה שדר בדרום ארץ ישראל המחכים ונותן כח לחדש. כידוע כח חכמי דרום אפילו בבית שני. דלא דוקא שבת יהודה היה שם אלא המקום גורם להחכים את יושביו בתורה כמו שכתבתי בספר בראשית י"ב ט' וי"ג א'. ואמר שכח נפתלי יפה שיש לו ירושת ים ודרום. היינו לקלוט שמועותיו באופן יפה ומועיל לרבים. וגם לחדש מעצמו. והקדים ים ואח"כ דרום. דמתחלה לגמיר אינש והדר ליסביר (שבת סג,א).

פרק לג, כד

כד וְלֹאֲשֶׁר אָמַר בְּרוּךְ מְבָנִים אֲשֶׁר יְהִי רְצוֹן אַחִיו וְטָבֵל בְּשֶׁמֶן רִגְלוֹ :

ברוך מבנים אשר. במדרש פרשת ויחי איתא ר' לוי ור' סימון אמרו שהיו בנותיהם נאות ונשואות לכה"ג ומלכים. והיינו משום שהיה להם רבוי זיתים ואיתא במסכת שבת (פ,ב) מאי שמן המור רב ירמיה בר אבא אמר שמן זית שלא הביא שלישי. והוא טוב לעדן בשר הבנות. על כן הוא ברוך מבנים. ויש בו שני משמעות. א' דבחורי ישראל שמכונים בשם בנים מברכים אותו על שמספיק להם בנות משמחות לב בעליהן. ב' כדתניא בספרי אין לך שמתברך בבנים כאשר. והיינו שהיו מיחוסי ישראל ואפרתים נכדיו מצד אמם. ובני בנות הרי הם כבנים כדאיתא בפרק הבא על יבמתו (יבמות סב,ב).

יהי רצון אחיו וטבל בשמן רגלו. דמי שעושה זיתיו שמן המור הרי מפסיד זיתיו. ואין לו שמן לסיכה הרבה. אבל אשר היה לו שפע רב בזיתים עד שגם היה רצון אחיו בשמן המור כמו שביארנו. ומכל מקום טובל בשמן רגלו. מרוב שמן בחלקו לא היה סך רגליו בשמן. אלא טובלן בשמן.

בזה סיים משה רבינו ברכת כל שבת לעצמו ואח"כ מסיים בברכת כלל ישראל וכפרש"י.

פרק לג, כה

כה בְּרַזְל וְנַחֲשֶׁת מְנַעֲלֶךָ וְכִימִיךָ דְבָאֵךְ :

ברזל ונחשת מנעליך. הוא מקום שנקבצים יחד לתפלה בבהכ"נ. ואותו מקום מנעיל אותם להיותם באגודה אחת. על זה אמר שאותו המנעל הוא חזק ומועיל כברזל ונחשת. והענין של שני משלים הללו מבואר על פי הפסוק וכי תבאו מלחמה בארצכם וגו' והרעותם וגו'. וביארנו שם בשם הרמב"ם ורמב"ן בספר המצוות שהוא מצוה להתעוררות בתפלה. ופירשנו שם על פי הספרי דמיירי בשני אופנים. א' בעת שהולכים ומביאים מלחמה על אומה וארץ אחרת. ב' בעת שבאים במצור מחמת איזה אומה שבאה עליהם. והנה באופן ראשון נדרש שיהא חרב ישראל חזק מצור. ובאופן השני נדרש שתהא החומה לבריחי נחשת להגן עליהם. או להיות מגיני נחשת להגן מאבני בליסטראות שמורים אל המצור. ועל זה בא הפסוק דמנעלי ישראל המה ברזל ונחשת. וכמו שאמר ישעיה הנביא בזעקך יצילוך קבוציך. היינו הקיבוץ שבאים לזעקה ותפלה הוא המציל ואל כביר לא ימאס.

וכימיר דבאך. שורש דב אינו נמצא בלה"ק. וזה אות שהיא מלה מורכבת משני שרשים. כמו שמצוי בתנ"ך וכמו שכתבתי בספר בראשית ב' כ"ה ובכמה מקומות. וכבר בא בפירוש ראשונים ז"ל שהוא מלשון זיבה היינו שפע פרנסה וא"כ נחלף הז' בד'. ויש שפירשו מלשון דוי וכאב. וא"כ נחלף הו' בב'. ולדברינו שני הפירושים נכוחים ואמתים וקאי על מנעליך. שהוא קיבוץ לתפלה עוד בשני עתים. א' בעת רעה לרעה. רחמנא ליצלן שכמו שמועיל לצרת מלחמה. כך לכל צרה שלא תבוא, וכדתיניא בספרי פרשת בהעלותך אין לי אלא צרת מלחמה שארי צרות מנין ת"ל על הצר הצורר. והיינו **וכימיר**. זהו שני עתים. **לדבאך**. לכל דוי אזי מועיל מנהליך להחליץ ממצר. [וכלשון הפסוק למה אירא בימי רע. היינו ימים המהפכים לרעה ח"ו. ועיין בספר בראשית מ"ז כ"ח]. ב' לשפע פרנסה שהוא במועדי השנה שכולם ר"ה כדתן בריש מסכת ר"ה. ומתקבצים אז לתפלה. ועל זה כתיב בהם מקראי קודש. וכפרש"י במסכת שבועות (יג,א) על הא דתניא לא קראו מגרא קודש. והכי מבואר בתרגום יונתן ישעיה א' על הכתוב חדש ושבתי קרא מקרא. וכתוב בהלל ובימי אקרא. ופירש במדרש שוח"ט. דבימים המיוחדים דכתיב בהם וביום אז אקרא דהוא שעת רצון לקרוא לה'.

(הרחב דבר: ויש להוסיף דפירש ובימי אקרא. משמעו גם ימי צרות ר"ל גם ימי החג. שאז היו קוראים לה'. ועל זה יבאר אפפוני חבלי מות. היינו בזמן צרות. מצרי שאול מצאוני. בימי החג. דאז יש לחוש על קלקולים כדאיתא בקידושין (פא,א) סקבא דשתא ריגלא. ועיין מה שכתבתי בספר ויקרא בפ' מועדי ה' על הפסוק ולא תחללו את שם קדשי. וזהו התפלה כי ישמרנו ה' ממצרי שאול. ואמר צרה על ימי הצרות. ויגון על ימי השמחה. ובשם ה' אקרא אנה ה' מלטה נפשי. משני הדברים. על זה בא המשורר ואמר חנון ה' ומחונן למבקשיו להיות מפלט להם בעת צרה. וצדיק ומציל את עמו מן העבירות. והכי יתפרש קראי דלהלן.)

וזהו כונת הפסוק ובימיר. הימים שלך. דבאך. הזב שלך שפע ברכה ממעל. גם אז טוב מנעלך. הקיבוץ שלך והיינו דאיתא בשבת (ס,ב) דכנופיא הוא או שבת ויו"ט או תענית ציבור ועל זו הכונה בא לשון הירושלמי שבת פרק ו' לענין סנדל המסומר. ר"ח אמר שבעה ימים של יו"ט. דכתיב בהו וביום. היינו שני ימים טובים של פסח ועצרת ור"ה ויוה"כ ושני יו"ט של

סוכות. והנה בתו"כ פרשת בחקתי למדו מלשון וכימיר דבאך. שהגשמים בארץ ישראל יהיו מברכים כ"כ תבואות הארץ. עד שיהיו אוה"ע דובאות כסף ומוליכים לארץ ישראל במחיר גידולי ארץ. והנראה שבא לשון דבאך. ולא לשון זבאך כמשמעות זיבה. אלא דבאך מלשון דבא כסף מלשון מדהבה. ויש להוסיף בדיוק הלשון וכימיר. ולא כתיב וכימים. ויהא משמעות בעת שכתוב בהם ביום. אבל א"כ גם שבת בכלל. דכתיב וביום השבת, ובאמת אין אז עת המוכשרת לתפלה ובקשת רחמים כי אם רנה ושבח להקב"ה. ומשום הכי כתיב וכימיר דמשמע שנקראים יום על ידך והיינו רגלים וכדאיתא ביצה די"ז דרגלים ישראל מקדשי להו. מה שאין כן שבת קוב"ה מקדש ליה.

פרק לג, כו

כואין כאל ישרון רכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים:

כבר נתבאר דמשמעות ישרון הוא כנוי או לגדול מיוחד בישראל או לכלל האומה. שמעלת הכלל כמו רמים וגדולי ישראל. ואמר הכתוב שאין כת בעולם ככח של ישרון ומפרש והולך בשלשה דברים שהמה העיקרים לצרכי האדם. היינו פרנסה. והגנה מאויבים. והנהגה טובה בקרב הכלל. ומפרש תחלה כח ישראל בפרנסה. **רוכב שמים בעזרך**. כבר נתבאר ריש פרשת האזינו (לב,א) דשמים הוא כנוי לכלל משפיעים שהטביע הקב"ה, ואם כן כל הגלגלים ומזלות מכונים שמים. והקב"ה רוכב עליהם ומנהיג הטבע בהשגחה פרטית לפי עבודת ישראל בקרבנות או בתפלה. ובזה עוזרים כביכול את המשפיע ית' כי כך יסד מלכו של עולם כמו שכתבתי בספר בראשית ב'. נמצא הקב"ה **רוכב שמים**. היינו הוא מנהיג הטבע בעזרך. בעזר ישראל בתפלה.

ובגאותו שחקים. דכבר ביארנו בספר שמות י"ד פסוק ט"ו דזה שנדרש תפלה אפילו בזמן שהקב"ה רוצה להשפיע בלא זה אינו אלא בזמן הנהגה הוא טבעית ולא בזמן שבא בהנהגת נס ומדת תפארת ואז אין צריך לעזר תפלה והיינו דקאמר **ובגאותו** בזמן שהקב"ה מנהיג במדת תפארת הוא כנוי על השפעה נסית שאין צריך לעזר תפלה. משום הכי ממשיל שהוא גאותו של הקב"ה. אז הוא **רוכב שחקים** וכדאיתא בחגיגה (יב,ב) דבשחקים שוחקים מן לצדיקים היינו דרך נס.

פרק לג, כז

כז מענה אלהי קדם ומתחת זרעת עולם ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד:

מענה אלהי קדם. עתה מבאר כח ישרון בענין הגנה ומלחמה עם אוה"ע. והקדים דישורון המה מענה של אלהי קדם וכנוי של אלהי קדם מבואר עפ"י מדרש ב"ר כמה פעמים מתחלה עלה בדעתו ית' להשכין שכינתו למטה אלא שעפ"י חטא אדם עלה לרקיע השני וע"י חטא קין עלה לרקיע השלישי וכן בדור אנוש והלאה עד שעלה לרקיע השביעי. ומשבא אברהם אבינו התחיל להוריד וכן ביצחק ויעקב עד שנתנה תורה לישראל ואז אפילו הדור סוררים לשכון יה

אלהים. ונצא שמעת בריאת שמים וארץ היה הרצון שיהא מעונתו בארץ משום הכי אמר הכתוב אשר ישורון המה מעונה של אלהי וקדם שגם אז עלה במחשבה שיהא אומה ישראלית במ יהא המעונה.

וכינה בלשון מעונה שמשמעו דירה קבועה אבל בלא ביתו ממש אלא כמו דר בקביעות שלא בביתו.

(הרחב דבר:) והוא כלשון הפסוק תהלים ע"ו. ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון שמה שבר רשפי קשת מגן וחרב ומלחמה סלה. וכבר ביארנו בספר ויקרא כ"ג מ"ג דיוק לשון סוכו ומעונתו. וגם על מה קרא את ירושלים בשם שלם שהיה בעוד לא קרא אברהם אבינו ה' יראה. וביארנו שם דהר המוריה נקרא ירושלים ע"ש השגחה קבועה של פרנסת העולם שתלוי בעבדות בית המקדש. ובזה מכונה בשם ביתו כביכול. אבל לענין מלחמה ממשיך המקרא כמו מלך בשר ודם בשעה שיוצא למלחמה מניח בית פלטין שלו אשר הוא מפרנס שם את המדינה בהשגחתו. ויוצא למדינה אחרת להשגיח על חילו בשעת מלחמה. ויש לו שם פלטין קבוע אשר שם עיקר דירתו בכל משך המלחמה ונקרא מעונתו. ובכל יום הולך לעיקר מקום מלחמה ויש לו אהל וסוכה בכל מקום. כך עיקר השגחתו של הקב"ה לענין מלחמה שמכונה בשם מעונתו הוא בציון היינו בשערים המצוינים בהלכה דשמה כח חרבם של ישראל. שהוא התורה. ומכל מקום היה אז בשעת נס של יחזקיהו לפני ירושלים בשלם סוכו היינו בדרך עראי ומפרש שמה שבר וגו'. הרי דמעונה משמעו עיקר דירה בלי מקומו ממש. אלא שעת המלחמה גורם לכך. כך המשיל כאן ישראל המה לענין מלחמה מעונתו של אלהי קדם. להנהיג את האוה"ע לפי צרכן של ישראל כדאיתא פרק הבא על יבמתו (סג,א) ונברכו בך אפילו אוה"ע מתברכים בשביל ישראל. וכן אמרו אין פורענות בא לעולם אלא בשביל ישראל).

וביאר עוד **ומתחת זרועות עולם.** לא מיבעי בשעה שישראל בארץ ישראל ובמלוכה בפני עצמם. אלא אפילו בשעה שהם תחת מלכיות שהן המה זרועות עולם מכל מקום השכינה שורה בישראל, וכמו שכתבתי בספר במדבר פרשת מסעי על הפסוק כי אני ה' שוכן בתוך בני". וזה גורם **ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד.** בהשגחתו ית' לענין מלחמה מגרש מפניך אויב. ויש עתים שאומר ג"כ השמד והוא תלוי לפי צורך הישועה ולפי זכות של ישראל באותה שעה. ובשמות רבה פרשת תצוה איתא ויגרש מפניך אויב זה המן. ויאמר השמד אלו בניו הרי מבואר שפירשו חז"ל זה הפסוק על זמן הגלות, והיינו מתחת זרועות עולם ובא הפסוק הלז לבאר אשר אין כאל ישורון לענין הגנה מאוה"ע בין בשעת הצלחת ישראל בין בשעה שהמה מתחת זרועות עולם.

פרק לג, כח

כח וַיִּשְׁכֵּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח בְּדָד עַיִן יַעֲקֹב אֶל-אֶרֶץ דְּגָן וְתִירוֹשׁ אֶף-שְׁמִי יַעֲרֹפוּ-טַל :

וישכון ישראל וגו'. עתה מבאר אשר אין כאל ישורון בהנהגה פנימית של האומה ואמר שהם ישכנו בטח וגם בדד. ופירש **בטח** היא במנוחת הנפש, באהבה בין אדם לחבירו, ובלי התחרות עם שאר אוה"ע. **ובדד** הוא בלי התערבות יתירה עם אוה"ע ברעות והתחנות אלא בדד מובדלים ומצוינים בפני עצמם. ושתי מדות הללו המה עין יעקב. היינו מדתו מבוקשו של יעקב שבניו יהיו כן. ופירש עין כמו לא יגרע מצדיק עינו דמשמעו מבוקשו של צדיק ונתן עין על זה.

[וזהו כוונת הגמרא מגילה דף י"ג ב' לא יגרע מצדיק עינו, בשכר צניעות שהיתה ברחל זכתה ויצתה ממנה שאול ובשכר צניעות שהיתה בשאול מזכה ויצתה ממנו אסתר. הפירש מה שהיתה תשוקתה של רחל נתקיימה בבניה. ופירש"י עינו של הקב"ה - דוחק].

ומדת יעקב היה אהבה לבני אדם ובלי התחרות בדרך הפלאה כמו שכתבתי בספר בראשית ל"ב כ"ו היה מדריך את בניו שיתנהגו כן כמו שכתבתי שם ל"א מ"ו ומ"ט כ"ד ובכמה מקומות. וכן היה מדת יעקב להיות בדד כמו שכתבתי שם ל"ג ט"ו ו"ח ול"ז א' וביחוד ביארנו שם מ"ו ד' בפסוק ויוסף ישית ידו על עיניו. והיא צורת האומה בכלל וכך רצונו של הקב"ה שיתנהגו ישראל כן כמו שכתבתי לעיל בשירת האזינו בפסוק ה' בדד ינחנו. ואיתא בגמרא סנהדרין (קד,א) איכה ישבה בדד אמר רבה אר' יוחנן אני אמרתי וישכון ישראל לבטח בדד וגו' עתה איכה ישבה בדד פירוש רצונו של הקב"ה היה שיהא ישראל בדד ואינם מעורבים עם אוה"ע בכבוד ובמנוחה עתה שקלקלו ולא שמרו צורתן ויתערבו בגוים נעשו בדד באופן אחר. היינו שאוה"ע בדלין מהם וזהו איכה ישבה בדד וגו'

[וברבה שמות (לח,ד) איתא אין עין אלא נבואה כו'. פירוש דמדת בטח בדד מביאים לידי נבואה ורוח הקודש מה שאין כן בהעדר המנוחה או התערבות עם אוה"ע מסתלקת רוח הקודש מישראל].

אל ארץ דגן ותירוש. באשר דשני דברים מכריחים להאומה להפר שתי מדות הללו, א' מחסור שבכל מדינה באיזה פרט עד שבעל כורחה מוכרחת לסחור עם אומה האחרת. ב' טבע האדם מצד שהוא מדיני. על כן נדרש הרבה לדבר המעורר למוסר להתגבר על הטבע כדי לשמור צורה הרוחנית על זה אמר אל ארץ דגן ותירוש. עיקר חיות האדם יש די הצורך בארץ ישראל ואמר אל ולא על דמכל מקום אינו מועיל מה שיש דברים הכרחיים להיות בדד אם לא בצרוף מדת עין יעקב לשמור צורת האומה. משום הכי כתיב דמדה זו מצטרף להועיל יחד עם ארץ דגן ותירוש. ונגד טבע האדם להיות מדיני כתיב אף שמיו יערפו טל. כבר נתבאר ריש פרשת האזינו דשמים עיקר משמעו ומשפיע ובכלל זה המה גדולי ישראל המעוררים למוסר ומשפיעים להמון עם ה' דברים כבושים ודברי אגדה שמשולים לטל כמו שכתבתי שם בפסוק תזל כטל אמרתי. והוא סיבה לשמירת צורתן להיות בדד. וכן לכל טוב הנהגה פנימית שמירת אהבה ושלוש נמצא גם בזה אין כאל ישורון.

פרק לג, כט

כט אֲשֶׁר־יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךְ עִם נוֹשַׁע בְּה' מִגַּן עֲזָרְךָ וְאֲשֶׁר-חָרַב גְּאוֹתְךָ וַיִּכְחָשׁוּ אֵיבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל-בְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ :

מי כמוך. מי מוצלח ומאושר כמוך.

עם נושע בה'. שישועתו תלוי' בישועת ה' וכדאיתא במכילתא פרשת בשלח בכל מקום מצינו שישועתן של ישראל היא ישועתו של הקב"ה ופירש שזהו כבודו ית' ומה יש הצלחה גדולה מזו.

מגן עזרך. אין צריך להציל עצמו ולהשיג עזר משונאיו ע"י חרב שהורג אותם אלא ע"י מגן על עצמו והוא כבוד גדול לישראל שיהא יכול להגן ע"ע בלי שפיכות דמים כי אם בהשגחתו ית' כמו שהיה ביעקב אבינו שניצל מלבן ומעשו בלי שפיכות דמים וכן בכל דור יש ענינים כאלו. ואשר חרב גאותך. מה שאוחזים בעלי מלחמה חרב אינו אלא גאותך. משהוא הוד והדר ללבוש כלי זין כלשון הפסוק חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך. אבל באמת יודע ישראל כי לא בחרב ובחנית ישועי ה' במקום שנוגע לישועתו וכבודו ית'. **ויכחשו איביך לך.** לבסוף גם המה אוה"ע ישכילו על השגחת ה' לטובת ישראל עד שבושים ומכחישים לומר שהם אויבים.

ואתה על במותימו תדרוך. ולבסוף לא די שיבושו לומר שהם אויביך. עוד יקבלו לסבול עולך עליהם באשר יכירו כי השגחתו ית' עליך וייראו ממך. ותעשה בהם כרצונך והוא מליצת על במותימו תדרוך. ומרומז עוד בזה הפסוק בכלל **אשריך ישראל מי כמוך** שיש לך זכות אבות.

מגן עזרך. הוא זכות אברהם אבינו שבו כתיב אנכי מגן לך.

ואשר חרב גאותך. זכות יצחק שעלתה עליו המאכלת והוא גאותן של ישראל.

ויכחשו איביך לך. זכות יעקב שהיה אצלו כן בלבן ועשו. והכי מפרש ברבה סוף פרשת תצוה (לח,ד) וע"ש.

עוד יש לפרש דישראל נושע בה' אבל אין ישועת כל אדם שוה. יש בזה האופן ויש בזה האופן. וכמו ישועת אברהם יצחק ויעקב לא היה שוה דאברהם נלחם עם צריו והרגם. ושוב לא היה לו צרים באמת. יצחק אבימלך ושריו היו אויביו והכחישו שנאתם בלב כמבואר בפרשת תולדות. יעקב כשרדפו לבן ועשו אחיו לא הכחישו לפניו שהם רודפים. אבל מכל מקום יד ה' שהיה אל לבן ויד האהבה שנעשה פתאומית בלב עשו. כפה במותם שלא יוכלו לעשות בשנאתם מאומה וכך הוא בכל דור ודור, יש אשר ה' מגן עזרך ואשר חרב גאוותך, ויש אשר העזר הוא **ואתה על במותימו תדרוך**. הוא יודע שאנו מכירים בשנאתו, וגם אין בידנו להתגבר עליו, ומכל מקום אנו דורכים על במות גדולתו, שאינו יכול לעשות לנו רעה. וכל האופנים הוא בהשגחת ה' לפי הכנת המקבל אותה השגחה, ולפי מעשיו. אמנם, הצד השווה שבהם שכולנו נושעים בה'.

פרק לד

פרק לד, א

א וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעֶרְבַת מוֹאָב אֶל-הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפְּסָגָה אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיַּרְאֵהוּ ה' אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אֶת-הַגִּלְעָד עַד-דָּן :

אשר על פני ירחו. כבר ביארנו בפרשת וילך דהר נבו היה מצד אחד שייך לישראל והוא על פני ירחו. ומאותו צד עלה משה ועמד וראה ומצד השני היה שייך למואב ושם מת. את הגלעד עד דן. הראהו מרחוק לקרוב על כן מתחלה צפה לצפון עבר הירדן שהרי הוא היה עומד בדרומית של ארץ ישראל. וראה תחלה כל הצפון מעברה ירדן שהוא גלעד ולהלאה למערב שהוא שבט דן.

פרק לד, ב

ב וְאֵת כָּל-נַפְתָּלִי וְאֶת-אֶרֶץ אַפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל-אֶרֶץ יְהוּדָה עַד הַיַּם הָאֲחֵרוֹן :

ואת כל נפתלי. קרוב יותר לצד דרום והוא נקרא גליל התחתון. ואת ארץ אפרים ומנשה. קרוב עוד יותר לדרום והוא גליל העליון. ואת כל ארץ יהודה. הוא דרום ממש נגד מעמדו. עד הים האחרון. קאי על כל הקודם נפתלי אפרים ומנשה ויהודה. ומצד מערב גבולם הוא הים האחרון.

פרק לד, ג

ג וְאֶת-הַנֶּגֶב וְאֶת-הַכּוֹכָר בְּקַעַת יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים עַד-צֹעַר :

ואת הנגב. דרום של יהודה בקצהו אצל אדום. ואת הככר בקעת ירחו. מצד רגליו של משה נמשך לצד דרום. עד צוער. דמשם והלאה הוא מדבר סדום.

פרק לד, ד

ד וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיעֲקֹב לֵאמֹר לְזֶרְעֲךָ אֶתְנַנָּהּ הָרְאִיתִךָ בְּעֵינֶיךָ וְשָׂמָה לֹא תַעֲבֹר :

לזרעך אתננה הראיתך וגו'. משום שנשבעתי לתת אותם לזרעם, על כן ושמה לא תעבור. כי זה סיבה לדבר כמו שכתבתי בפרשת חקת בלשון לכן לא תביאו וגו' ולעיל סוף פרשת האזינו.

פרק לד, ה

ה וַיִּמַּת שֵׁם מֹשֶׁה עֶבֶד-ה' בְּאֶרֶץ מִזְרַח-עַל-פִּי ה':

בארץ מואב. מאותו צד שהוא שייך למואב כמו שכתבתי לעיל. וזהו על פי ה'. שצוה לילך ממקום עמידתו לצד ירחו לעבר השני ולמות שם.

פרק לד, ו

ו וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בְּגִי בְּאֶרֶץ מִזְרַח מִלִּבְיָת פְּעוֹר וְלֹא-יָדַע אִישׁ אֶת-קִבְרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

ויקבור אותו בגי. מעט בשפולי ההר.

מול בית פעור. הוא טעם שנקבר דוקא באותו מקום כדי להשפיל כח בית פעור כמו שכתבו התוס' סוטה (יד,א) בשם המדרש.

ולא ידע איש וגו'. בא הכתוב לבאר על שנמנע ממשה רבינו מקום קבורה יפה אשר ידענו תאות הצדיקים לכך. אמנם כבר נתבאר בספר בראשית י"ט ל' שלשה דברים שנפש הצדיק מתאוה על מקום קבורה. א' שיהא מקום קנוי לו ולא בשדה אחר. ב' שיהא לאותו מקום זכות כמו ארץ ישראל או מקום תורה וכדומה סגולה רוחנית. ג' לנוח אצל אבות ומי ששימשוה בחייו. וביאר הכתוב טעם על שנעדר ממשה ג' דברים הללו. א' ויקבור אותו וגו' הקב"ה כביכול או הוא קבר את עצמו. וא"כ היה בדרך נס ופלא ומובן מזה שזה היה בריאה מששת ימי בראשית למקום קבורת משה ולא היה קנוי מתחלה למואב אלא למשה ביחוד. ב' מול בית פעור זכה בזה המקום לדבר הגדול לזכות את הרבים להבדיל מטומאת הפעור. ואין לך מקום יפה מזה שזכות הרבים תלוי בו ג, ולט ידע איש וגו' – לא היה שייך נחת רוח למשה בצוותא שהיה מובדל משאר נשמת המתים כמו שהיה מובדל בחייו מכל אדם כי לא היה מסוגל לטבע הליכות עולם רק בדרך נס, כמו שכתבתי בספר במדבר (כא,ב) ובכמה מקומות, כך בקבורה לא ידע איש ערכו.

(הרחב דבר:) ובזה יובן הא דאיתא בסנהדרין דמ"ז א'. בהא שגירר חזקיהו מלך יהודה את עצמו אביו על מטה של חבלים. וקאמר ואי משום יקרא דחיי הוא מאי טעמא. ומשני כי היכי דתהווי ליה כפרה לאבוה. . וקשה הא בסמוך מוכיחה הגמרא דיקרא דשכבי הוא מדתנא ר' נתן סימן יפה לאדם שנפרעין ממנו לאחר מיתה, לא נספד ולא נקבר זהו סימן יפה למת. . . שמע מינה יקרא דשכבי הוא הרי אי יקרא דחיי הוא אין בזה כפרה למת. והאיך משני דאפילו למאן דאמר יקרא דחיי מכל מקום הוי ליה כפרה. ונראה דמשום הכי פירש"י בד"ה על מטה כו' ובזהו לעיני כל כדי שיתייסרו האחרים כו'. ולמאי פרש"י הכי ולא כמשמעו כדי שהבזיון יהיה לו לכפרה. אלא משום שבא ליישב דאפילו למאן דאמר יקרא דחיי הוא מכל מקום הוה בזה כפרה. משום שהיה בזה זכות הרבים שנתייסרו בו אחרים בזה לכולי עלמא הוי ליה כפרה.)

את קבורתו. את קברו מיבעי ועמה שכתבתי בספר בראשית ל"ה כ'.

פרק לד, ז

ז וּמֹשֶׁה בֶן-מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בָּמָתוֹ לֹא-כָהָתָה עֵינָיו וְלֹא-נָס לַחָה :

במתו לא כהתה עינו. פרש"י אף משמת ואין הכונה שראה ממש כמו בחיים ח"ו. דודאי נסתלקו כל החושים וזהו מיתת האדם אלא משום שאין ניכר על האברים אם הוא מרגישים בם או לא זולת העינים. הכל מבינים אם האדם רואה או אינו רואה שניכר באישון העינים. ומכל שכן לאחר מיתה ניכר על העינים ששוב אין לו חוש הראות. ובזה נשתנה משה רבינו שנשאר צורת העין כמו שהיה בחיים אלא שמכל מקום לא ראה.

ולא נס לחה. דגם בזה ניכר אדם במותו. שחסרה הלחלוחית שבין העור העליון לעמו וצפד העור על העצם. ואמנם כבר ניכר בזה האדם בעודו בחיים בימי הזקנה ומתחיל הליחה להתמעט יום יום ונקרא הליכות הליחה כמוש הוא הולך לאט לאט. אבל מי שמת פתאום ובעצם לחותו תיכף אחר המיתה הליחה נס מהר. והנה זה לא נצרך הכתוב לבאר אשר בחייו של משה היתה לחותו עמו שהרי היה זריז בפעולתו עד הרגע האחרון. וזה בא בכח החמימות שבליחה אלא אפילו במותו לא נס לחה אלא נשאר קבור בלחותו.

פרק לד, ח

ח וַיִּבְכוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מֹשֶׁה בְּעֶרְבַת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְמוּ יָמֵי בְּכִי אַבְל מֹשֶׁה :

ויבכו בני ישראל וגו'. ודאי ביום הראשון בכו כל בית ישראל אפילו נשים וכמו בנדב ואביהוא דכתיב ואחיהם כל בית ישראל יבכו וגו' אלא שלוששים יום לא הרגישו אלא תלמידי משה רבינו היינו בני ישראל ולא נשים ועמי הארץ.

ויתמו ימי בכי אבל משה. ביאר הכתוב אבל משה ללמדנו הא דאיתא במסכת תמורה (טז, א) שנשתכחו הרבה הלכות מתורה שבע"פ. וכמו שיבואר עוד בפסוק הסמוך משום הכי הקדים שלא היה בכי בלבד אלא שנהגו אבל ולא עסקו בתורה וננעלו בתי מדרש.

פרק לד, ט

ט וַיְהוֹשֶׁעַ בֶּן-נוּן מְלֵא רוּחַ חֲכָמָה כִּי-סִמַּךְ מֹשֶׁה אֶת-יָדָיו עָלָיו וַיִּשְׁמְעוּ אֵלָיו בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה :

ויהושע בן נון וגו'. אז נתמלא רוח חכמה ביותר כמו שכתבתי לעיל ל"א י"ד שהיה כמו בנטות השמש זורח אור הלבנה. אמנם עוד לא בהלו אור הלבנה עד שהשמש שוקעת לגמרי. כך כשמת משה אז נתמלא יהושע רוח חכמה.

כי סמך משה וגו'. והיה כמו אור הלבנה שמקבלת אורה מהשמש.

וישמעו אליו בני ישראל ויעשו כאשר צוה ה' את משה. אם נפרש במצות שבא לשעה לצרכי המלחמה וכדומה לא שייך כאשר צוה ה' את משה. ואם בענין הליכות התורה לא שייך לשון וישמעו אליו אלא כלפי שנשתכחו כמה הלכות. והיו הכל עיניהם תלויות על הוראת יהושע ושמיעה היינו למוד ויעשו היינו מעשה. ופירש כאשר צוה וגו' הוא קבלות שקיבל משה בע"פ מה'. כמו שדרשו חז"ל (חולין כח, א) על זבחת כאשר צויתך דכתיב בשחיטה.

והכי מבואר בירושלמי פאה פ"א, ה"א ר' יוחנן בשם ר' בניי כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וגו' לא ההסיר דבר מכל אשר ציוה ה' את משה אלא אפילו דברים שלא שמע מפי רבו הסכימה דעתו כמו שנאמר למשה בסיני הרי דמשמעות זה הלשון על קבלות שבע"פ.

והודיע לנו זה הפסוק שאנו עומדים דכל ישראל שמעו מפי יהושע מה שנצרך למעשה. ויהושע כוון את ההלכה כאשר צוה ה' את משה אף על פי ששכח בימי אבל משה. מכל מקום כוון לאמיתה של תורה וכדאיתא עוד בירושלמי שם כל דבר שנתנו ב"ד נפשם מכוונים להלכה הוא מתקיים כמו שנאמר למשה בסיני. ואף על פי דבמסכת תמורה שם איתא דעתניאל בן קנז החזיר הלכות בפלפולו. מכל מקום ודאי היה תלוי בהסכמת יהושע ורק עתניאל בן קנז היה כמו תלמידי המחכים את רבו ורבו מסכים על ידו.

פרק לד, י

י וְלֹא-קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פְּנִים אֶל-פְּנִים :

אשר ידעו ה' פנים אל פנים. דאף על פי שהקב"ה מדבר עם נביא לצורך הדור. אבל אחר שאינו מוכשר מצד עצמו למעלה זו כ"כ הרי זה כמלך בשר ודם מדבר עם מי שאינו לפי כבודו אלא שהשעה צריכה לכך אזי אינו מדבר עמו בפנים יפות שיהא מביט אל פניו אלא כמדבר מן הצד. מה שאין כן אם הענין נותן לדבר עם מי שראוי לכך גם מצד עצמו אזי יש נחת להמלך להביט על פניו וכך הוא מלכותא דרקיעא וכדאיתא ברבא ריש פרשת ויקרא (א,ט) ועם אדם לא דבר? דרך לדבר עם אריסו. ועם נח לא דבר? דרך לדבר עם נקדודו פירש השעה היתה צריכה לכך אפילו אינו ראוי מצד עצמו. וכך אירע שדבר עם גדעון וכדומה אף על פי שלא היו ראויים לכך ושאר נביאים שהיו ג"כ ראויים לכך. אבל עוד לא היתה הארת פנים באהבה כמו עם משה.

פרק לד, יא

יא וְלֹא-הָאֵתָת וְהַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר שָׁלַח ה' לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָרְעָה וְלֹא-עֲבָדוּ וְלֹא-אֶרְצוּ :

לכל האתת. באופן האחת בשעה מצומצמת כ"כ.

והמופתים. בנסים נפלאים.

אשר שלחו ה'. הכל היה רק בדבר ה' בהארת פנים אל פנים.

פרק לד, יב

יב וְלֹא הָיָד הַחֲזָקָה וְלֹא הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל-יִשְׂרָאֵל :

ולכל היד החזקה. נתבאר לעיל ג' כ"ד דמי שמשדד הטבע הרי זה כמו שאוחז בכח גלגל הריחיים ההולך בכח עוז המים או האש. והוא גבורה גדולה אכן אפילו מי שיש לו זה הכח

לשעה אינו יכול לעצרו הרבה כך שידוד הטבע הוא עצירת גלגלי כוכבי לכת ופעולתם בטבע וכל הנביאים עצור ההילוך לשעה. אבל משה היה ידו החזקה זה ארבעים שנה.

ולכל המורא הגדול. הוא גלוי שכינה שהיה בימיו. ואף על פי שגם בימי שמואל ואליהו היה גלוי שכינה לכמה בני הנביאים אבל לא הגיעו לגלוי שהיה בימי משה. וכתוב **לכל המורא הגדול.** משום שהיה כמה פעמים גלוי שכינה בסיני ובאהל מועד. ועוד הרבה פעמים משום הכי כתיב לכל. ועיין מה שכתבתי לעיל ד' ל"ד.

לעיני כל ישראל. דכל הנביאים שגרמו גלוי שכינה לא היה אלא לבני הנביאים תלמידי הנביא. אבל משה גרם גלוי שכינה לעיני כל ישראל בים סוף ובהר סיני ובאהל מועד. ומחמת זה היתה אהבת ה' כ"כ אליו. שבזה הראה לכל אשר הוא ית' ברא העולם ומלואו. ומשום הכי בידו לעצור הליכות עולם. והוא ית' מנהיג עולמו ומשום הכי מראה אור פניו כביכול. וזהו תכלית הבריאה לדעת כי בראשית ברא אלהים.